

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za kroatistiku

Katedra za hrvatski standardni jezik

**OBRADA LEKSIKOLOGIJE U
SREDNJOŠKOLSKIM UDŽBENICIMA
HRVATSKOGA JEZIKA**

DIPLOMSKI RAD

Mentorica:

izv. prof. dr. sc. Bernardina Petrović

Studentica:

Matea Batan

Zagreb, siječanj 2016.

SADRŽAJ

1. UVOD	2
2. LEKSIKOLOGIJA KAO JEZIKOSLOVNA DISCIPLINA I KAO NASTAVNO PODRUČJE.....	3
2. 1. Leksikologija kao jezikoslovna disciplina	3
2. 1. 1. Kratka povijest leksikologije.....	3
2. 1. 2. Razgraničenje leksikologije i leksikografije	3
2. 2. Nastava hrvatskoga jezika.....	5
2.2.1. Leksikologija u nastavi hrvatskoga jezika	10
3. UDŽBENIK KAO TEKSTNA VRSTA I NASTAVNO SREDSTVO	12
3. 1. Tekst i tekstne vrste u okviru tekstne lingvistike i nastavnog diskursa	12
3. 2. Udžbenik kao tekstna vrsta i nastavno sredstvo.....	19
4. LEKSIKOLOŠKI SADRŽAJI U UDŽBENIČKOME OPISU	23
4. 1. Struktura hrvatskih srednjoškolskih udžbenika iz leksikologije	27
4. 1. 1. Leksička jedinica i (pojam) riječ – pokušaj definiranja riječi.....	39
4. 1. 2. Opis strukture jezičnog (i komunikacijskog) znaka.....	43
4. 1. 3. Leksikologija i leksikografija – razgraničenja i suodnos.....	45
4. 1. 4. Odnosi među leksemima.....	47
4. 1. 5. Raslojenost leksika.....	52
4. 1. 6. Leksičko posuđivanje.....	58
4. 1. 7. Jezični purizam	60
4. 1. 8. Onomastika i nazivlje	61
4. 1. 9. Frazeologija.....	62
4. 1. 10. Tvorba riječi	64
5. ZAKLJUČAK	67
6. SAŽETAK.....	68
7. BIBLIOGRAFIJA	69
8. ŽIVOTOPIS	72

1. Uvod

Jezik je društvena pojava, stoga ga se ne može proučavati odvojeno od proučavanja društvenog sustava i razvoja u društvu. Razvoj i napredak u socijalnom, političkom i tehnološkom sustavu dovodi do promjena koje se odražavaju u rječniku jezika. Nove se riječi uvode, a stare izumiru. Nova se značenja dodaju riječima, a stara značenja nestaju.

U životu svakoga čovjeka jezična se kultura prepoznaje i u njegovu jezičnome izražavanju. Na predlošcima raznih jezičnih izvora čovjek uči i uvježbava svoju govornu i pisanu uporabu hrvatskoga standardnoga jezika. Komunikacija podrazumijeva tematsku, ali i jezičnu raznovrsnost kako u hrvatskom jeziku kao nastavnom predmetu tako i u drugim nastavnim područjima. Pritom treba uzeti u obzir jezične, stilske i odgojne kriterije koji su u skladu s doživljajno-spoznajnim mogućnostima, interesima i potrebama učenika, ali i suvremenog društva u cjelini.

U suvremenom svijetu komunikacije, u kojem mediji iz dana u dan preuzimaju sve veću funkciju u odgoju i obrazovanju, stječe se dojam da uloga udžbenika kao nastavnog pomagala opada. Ipak, udžbenik je bitan faktor u procesu odgoja i obrazovanja jer je zamišljen kao nastavno pomagalo kojemu je osnovna funkcija razvijanje vještina i sposobnosti na područjima svih jezičnih djelatnosti. Svaki udžbenik u nastavi postaje funkcionalan ako je strateški dobro uporabljen, pritom se misli na prikladne književne i neknjiževne tekstove koji učenicima približavaju jezičnu stvarnost i predstavljaju sliku realne uporabe jezika, a osim toga posreduju i razne kulturne sadržaje.

Upravo je udžbenik predmet analize ovoga rada. Prvi dio bit će posvećen teorijskoj osnovi koja će sadržavati prikaz leksikologije, ponajprije kao jezične discipline, a zatim i njezinu obradu u nastavi. Zatim će se pisati o udžbeniku kao nastavnom pomagalu koje ima važnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu, a potom dokazati zašto ga se smatra tekstnom vrstom i kako bi ga trebalo klasificirati prema tekstnim podjelama.

U drugom dijelu rada slijedi analiza udžbenika hrvatskoga jezika. Istraživani se korpus sastoji od četiriju udžbenika za četvrti razred gimnazije i strukovne četverogodišnje škole u kojima se obrađuje leksikologija. Polazište ovoga istraživanje, odnosno analize, jest lingvističko. Upravo se na tim temeljima, zahvaljujući pohađanju nastave *Tekstne lingvistike*, razvila i sama ideja za temu. Međutim, s obzirom na to da je cilj ovoga rada prikazati potencijal srednjoškolskih udžbenika i njihov pristup leksikologiji, osim lingvističkih, analiza obuhvaća i metodičke komponente. Zahvaljujući paralelnoj analizi tih komponenata, otvaraju

se vrata i kulturološkim spoznajama, čime se mogućnosti primjene udžbenika u nastavi dodatno proširuju.

Rad će biti koristan, ali i poticajan jer osim što daje uvid u leksikološka područja unutar udžbenika, otvara i mogućnost za daljnja istraživanja.

2. Leksikologija kao jezikoslovna disciplina i kao nastavno područje

2.1. Leksikologija kao jezikoslovna disciplina

2.1.1. Kratka povijest leksikologije

Termin *leksikologija* potječe od grčke riječi *lexis* koja se prevodi kao riječ, govor, način govora te od grčke riječi *logos* koja označava nauku, znanost, učenje. Prema tome može se reći da je leksikologija znanost o riječima. No kako to obično biva i ovaj je termin teško jednoznačno definirati. Naime, leksikologija se tek pedesetih godina 20. stoljeća počela shvaćati kao zasebna jezična disciplina. Prije toga nerijetko se izjednačavala s leksikografijom, bilo da se sadržaji obaju termina isprepliću i stapaju pod jedan naziv, bilo da je značenje leksikologije zamjenjivalo značenje leksikografije.

2.1.2. Razgraničenje leksikologije i leksikografije

Baveći se tim područjem istraživanja Maja Bratanić (1994: 240) definirala je leksikologiju kao „lingvističku disciplinu koja ima vlastite ciljeve i metode znanstvenog istraživanja, a osnovni joj je zadatak proučavanje i sustavni opis leksičkoga blaga s obzirom na njegove izvore, razvoj, značenje i upotrebu.“ Kako je u središtu leksikologije proučavanje pojedinačnih leksema, Bratanić (1994: 241) dalje navodi kako leksikologija, promatrana u širem smislu, može obuhvatiti istraživanje ustrojstva, odnosno cjelokupnu strukturu određenog vokabulara. Na taj način leksikologija ulazi u područje semantike u koju su uključene morfologija, sintaksa, pragmatika, tvorba riječi i sl. S druge strane leksikografija se često shvaća kao jezikoslovna disciplina koja podliježe raznim praktičnim ograničenjima koja se onda nameću kao kriteriji, a koji su relevantni za određeni leksikografski opis. Ono što je manje poznato i rijetko se spominje jest činjenica da se osamdesetih godina počela javljati *metaleksikografija*, nova lingvistička disciplina koja stoji između leksikologije i leksikografije, a bavi se proučavanjem oblika, strukture i upotrebe rječnika, njihovom

poviješću, metodama i postupcima njihova sastavljanja te u konačnici njihovom teorijskom podlogom (usp. Bratanić 1994: 242). No kako je za ovaj diplomski rad bitna leksikologija, pozornost će se usmjeriti područjima koja ona obuhvaća.

Rikard Simeon u svom rječniku (1969: 756) navodi da termin *leksikologija* često označava leksikologiju i leksikografiju zajedno, kao što i leksikografija često znači to oboje. Tako shvaćeni termini označavaju jezikoznanstvenu granu koja proučava leksički sustav jezika, dakle ukupnost riječi koje ulaze u sustav nekog jezika ili narječja. Međutim, Simeon dalje navodi kako se leksikologija u proučavanju leksičkih pojava i činjenica zasniva na leksikografiji te se po načinu opisa, klasifikacije i leksičkog materijala gotovo i ne razlikuje od nje.

Za razliku od njega Senka Majetić (2009: 95) u svojem članku ipak jasnije ističe razliku između dvaju termina ne osporavajući pritom činjenicu da su leksikologija i leksikografija usko povezane te da se međusobno isprepliću i to je vrlo vjerojatno zbog toga što imaju zajednički predmet proučavanja – *riječ*. Svaka riječ ima svoje značenje i zbog toga je promatramo kao fonološku i gramatičku, ali i kao semantičku jedinicu. Osim što leksikologija proučava riječ u navedenim jezičnim aspektima, ona proučava porijeklo, ali i sam razvoj riječi jer je jasno da riječ može „doživjeti“ određenu promjenu u svojem obliku, a tako i u značenju. Dakle, riječ kao dio sustava u središtu je leksikologije, dok ta ista riječ u leksikografiji predstavlja samostalnu jezičnu jedinicu kojoj se istražuje struktura te praktična primjena u svakodnevici prilikom korištenja rječnika za učenje nekoga jezika. No upravo je to ono što povezuje te dvije grane: kako bi leksikografi proučili, definirali i (abecedno) složili riječi, moraju se služiti objektivnim podacima (porijeklo riječi, njezino značenje itd.) koje nude etimologija i semantika.

Pedesetih godina 20. stoljeća leksikologija doživljava povremene uzlete pokušavajući jasnije odrediti svoju ulogu u lingvistici, odnos prema drugim jezikoslovnim disciplinama, odnosno područjima te naglasiti činjenice koje je razlikuju od leksikografije.

Pišković (2013) definira leksikologiju kao jezikoslovnju disciplinu koja se bavi leksemima i leksikom određenoga jezika ili određenih jezika, odnosno proučava značenje leksema te sintagmatske, paradigmatske i derivacijske odnose među njima; dakle proučava leksik u svim njegovim aspektima. Navodi da se leksikologija, s obzirom na probleme kojima se bavi, dijeli na različite načine. Kao prvo, značenje leksikologije može se promatrati u užemu smislu i to u slučaju kada joj se interesi poklapaju s interesima leksičke semantike.¹ Leksikologija u širem

---

¹Leksička semantika lingvistička je disciplina koja proučava lekseme kao jezične znakove, strukturu i funkcioniranje njihovih značenja te značenjske odnose među njima (antonimiju, sinonimiju, hiponimiju).

smislu obuhvaća i neke srodne discipline kao što su semantika, frazeologija, terminologija, tvorba riječi, etimologija te onomastika. Drugi način bio bi podjela na opću leksikologiju koja se odnosi se na sve jezike te posebnu leksikologiju koja se odnosi se na jedan jezik. Nadalje, leksikologija koja opisuje leksičke pojave kojega jezika u jednome razdoblju naziva se sinkronijska, dok dijakronijska leksikologija proučava leksičke pojave kroz vrijeme. Naposljetku, razlikuje se jednojezična leksikologija koja određenu leksičku pojavu obrađuje u jednome jeziku te ona poredbena (ponekad se naziva i kontrastivna) leksikologija koja određenu leksičku pojavu uspoređuje u različitim jezicima.

2.2. Nastava hrvatskoga jezika

Svatko tko je pohađao osnovnu, a potom i srednju školu može potvrditi koliko je gradivo hrvatskoga jezika kao nastavnog predmeta bogato, a samim time i poprilično složeno. O predmetnoj složenosti pisao je i Stjepko Težak (1996: 47) navodeći da se komunikacijska slojevitost jezičnog priopćavanja odrazila na nastavu hrvatskoga jezika, stoga nije dovoljno spoznavanje jezika na razini riječi predstavljene učiteljevom živom riječi ili nekim drugim posredstvom, već je nužno da se s teoretskog stajališta, ali i praktične uporabe, uputi učenike u širi kontekst riječi (npr. njezinu medijsku ulogu).

Hrvatska obrazovna politika izradila je *Nacionalni okvirni kurikulum*² kako bi se sve sastavnice sustava skladno i smisljeno povezale i objedinile u jednu cjelinu. Njime su definirane temeljne odgojno-obrazovne vrijednosti, zatim ciljevi odgoja i obrazovanja, načela i ciljevi odgojno-obrazovnih područja te vrednovanje učeničkih postignuća. Određena su očekivana učenička postignuća za odgojno-obrazovna područja po ciklusima, a naznačena je i predmetna struktura svakog odgojno-obrazovnog područja.

Što se tiče Hrvatskog jezika, on spada u jezično-komunikacijsko područje čija je osnovna svrha omogućiti učenicima stjecanje znanja, razvoj vještina i sposobnosti te usvajanje vrijednosti i stavova povezanih s jezikom, komunikacijom i kulturom. Prema tome učenici će steći jezična i komunikacijska znanja, sposobnosti i vještine na hrvatskom standardnom jeziku, ali i na drugim jezicima. Nadalje, razvijat će čitateljske interese, potrebu za sadržajima medijske kulture te sposobnost kritičkoga pristupa različitim medijima i njihovim sadržajima.

---

²*Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*, Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. www.mzos.hr (28. 11. 2015.)

Navodi se i činjenica da se u okviru jezično-komunikacijskoga područja poučavaju i uče hrvatski kao materinski jezik, hrvatski kao drugi jezik, hrvatski kao strani jezik, jezici nacionalnih manjina, moderni strani jezici, klasični strani jezici, hrvatski znakovni jezik i ostali jezici osoba s posebnim potrebama. Upravo je jezik kao sredstvo izražavanja podloga svim ostalim područjima i predmetima tijekom odgoja i obrazovanja. Također, često je jedini oblik preko kojega se učenicima prenosi sadržaj nastavnoga predmeta te time izravno utječe na uspjeh u njihovu ovladavanju. S jedne strane jezik je sadržaj, a s druge strane on je i sredstvo učenja te poučavanja. Osim toga, jezikom se izražava kulturno nasljeđe i prenosi kultura življenja, što uključuje vrijednosti, norme i običaje pojedine zajednice.

Nadalje, jezik je, kao sredstvo izražavanja i sporazumijevanja, temelj za razvoj pojedinca uključujući njegov tjelesni, ali i intelektualni, moralni, emocionalni, društveni, kulturni razvoj. Ono što se često ističe i što je potrebno osvijestiti jest važnost poznavanja hrvatskoga jezika i znanja o njemu kao općega kulturnoga dobra. Nastavnici trebaju razvijati poštovanje prema jeziku hrvatskoga naroda, njegovoj književnosti i kulturi. Dakle, onaj tko je ovladao jezikom, sagradio je temelj za učenje tijekom cijeloga života.

Nacionalni okvirni kurikulum određuje četiri odgojno-obrazovna ciklusa za stjecanje temeljnih kompetencija. To su odgojno-obrazovna razdoblja učenika koja čine jednu cjelinu, a obuhvaćaju nekoliko godina školovanja tijekom određene odgojno-obrazovne razine. Ti ciklusi imaju zajedničke odgojno-obrazovne ciljeve, a temelje se na razvojnim fazama učenika. Prvi ciklus čine prvi, drugi, treći i četvrti razred osnovne škole, drugi ciklus čine peti i šesti razred osnovne škole, treći ciklus čine sedmi i osmi razred osnovne škole te četvrti ciklus koji čine prvi i drugi razred srednjih strukovnih i umjetničkih škola, dok taj isti ciklus u gimnazijama obuhvaća sva četiri razreda.

Nastavni plan i program donosi plan nastavnoga rada po razredima, pri čemu se najprije navode cjeline i teme, a nakon toga slijede odgojno-obrazovna postignuća unutar kojih se razlikuju znanja (leksička područja, gramatičke strukture, jezične funkcije te kultura i civilizacija) te vještine i sposobnosti (slušanje, govorenje, čitanje, pisanje, interkulturalne kompetencije te strategije učenja i služenja znanjem). Na prvom mjestu u programu nalazi se jezična vještina *slušanje*, a zatim slijede *govorenje*, *čitanje* i *pisanje*.

Tablica 1: Obrazovni ciljevi nastave hrvatskoga jezika, četvrti ciklus gimnazije

1. slušanje	2. govorenje	3. čitanje	4. pisanje
<p>- pripremanje za slušanje (učenici će odabrati temu, izvore i namjenu za slušanje neknjiževnih i književnoumjetničkih tekstova različite složenosti, obrazložiti spontano slušanje i dr.)</p> <p>- primjenjivanje strategija za slušanje (učenici će odabrati i primijeniti kognitivne, metakognitivne i društveno-afektivne strategije prije slušanja i tijekom slušanja itd.)</p> <p>- razumijevanje različitih slušnih predložaka (učenici će tijekom slušanja procijeniti u različite svrhe sadržajne, jezične i teorijske podatke u neknjiževnim i književnoumjetničkim tekstovima i dr.)</p> <p>- slušanje iz potrebe, sa zanimanjem i zadovoljstvom (učenici će steći zanimanje i pozitivan odnos prema slušanju u različitim situacijama te u skladu s ciljevima vrste obrazovanja...)</p> <p>- upoznavanje i poštivanje hrvatske kulture, kultura nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj i drugih kultura (učenici će uočiti i poštivati različitosti i vrijednosti svoje i drugih kultura u širem okružju).</p>	<p>- pripremanje za govorenje (učenici će isplanirati oblik govorene cjeline različite složenosti u skladu s temom i namjenom te slušateljstvom ili publikom</p> <p>- primjenjivanje strategija za govorenje (učenici će odabrati i primijeniti kognitivne, metakognitivne i društveno-afektivne strategije prije i tijekom govorenja cjelina...)</p> <p>- ostvarivanje govorenja (učenici će oblikovati, izgovoriti te ovladati u govoru govorenih cjeline različite složenosti...)</p> <p>- govorenje s potrebom i zadovoljstvom (učenici će steći zanimanje, pozitivan odnos prema angažiranom sudjelovanju govorenjem, steći kulturu govorenja u različitim situacijama i s obzirom na ciljeve vrste obrazovanja, izreći vlastito mišljenje, doživljaj i stav i dr.)</p> <p>- upoznavanje i poštivanje hrvatske kulture, kultura nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj i drugih kultura (učenici će razlikovati, obrazložiti i prihvatiti obilježja hrvatske, svoje i drugih kultura te ih izraziti govorenjem, verbalno i neverbalno...)</p>	<p>- pripremanje za čitanje (učenici će odabrati temu, oblik, izvore i namjenu za čitanje zadanih neknjiževnih i književnoumjetničkih tekstova različite složenosti te obrazložiti važnost čitanja)</p> <p>- primjenjivanje strategija za čitanje (učenici će odabrati i primijeniti kognitivne, metakognitivne i društveno-afektivne strategije prije i tijekom čitanja)</p> <p>- razumijevanje različitih vrsta tekstova – tradicionalni i elektronički oblik (učenici će tijekom čitanja procijeniti u različite svrhe sadržajne, jezične i teorijske podatke u zadanim tekstovima)</p> <p>- čitanje iz potrebe, sa zanimanjem i zadovoljstvom (učenici će steći zanimanje i pozitivan odnos prema čitanju u različitim situacijama te steći kulturu čitanja i s obzirom na ciljeve vrste obrazovanja)</p> <p>- upoznavanje i poštivanje hrvatske kulture, kultura nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj i drugih kultura (učenici će uočiti i prihvatiti različitosti i vrijednosti hrvatske, svoje i drugih kultura na temelju različitih tekstova)</p>	<p>- pripremanje za pisanje tekstova (učenici će isplanirati oblik funkcionalnih i stvaralačkih, zadanih tekstova, odabrati i procijeniti ključne riječi i ideje u skladu s temom, namjenom i oblikom te čitateljstvom, slušateljstvom ili publikom)</p> <p>- primjenjivanje strategija za čitanje (učenici će odabrati i primijeniti kognitivne, metakognitivne i društveno-afektivne strategije prije i tijekom pisanja itd.)</p> <p>- ostvarivanje pisanih tekstova (učenici će ovladati u pisanju jezičnom normom i rječnikom te obilježjima funkcionalnih i stvaralačkih, zadanih tekstova i dr.)</p> <p>- pisanje s potrebom i zadovoljstvom (učenici će steći zanimanje, pozitivan odnos prema pisanju i kulturu pisanja u didaktičkoj situaciji i izvan nje te pisanjem izreći vlastito mišljenje, doživljaj i stav)</p> <p>- upoznavanje i poštivanje hrvatske kulture, kultura nacionalnih manjina u Republici Hrvatskoj i drugih kultura (učenici će uočiti i prihvatiti različitosti hrvatske, svoje i drugih kultura te ih izraziti pisanjem)</p>

Godine 1995. u *Glasniku* Ministarstva prosvjete i športa Republike Hrvatske objavljeni su i propisani za uporabu programi hrvatskoga jezika za gimnazije i strukovne škole. Ti programi rezultat su znanstvenika, jezikoslovnih stručnjaka, metodičara, istaknutih nastavnika hrvatskoga jezika te mnogih drugih suradnika, a predstavljaju sintezu njihova rada, znanja i umijeća koja postaje i službeni dokument koji je obvezatan za gimnazije i strukovne škole. Razlikuju se četiri programa: Program hrvatskog jezika za gimnazije, Program hrvatskoga jezika za četverogodišnje strukovne škole (sa satnicom za hrvatski jezik: 4 + 4 + 3 + 3), Program hrvatskoga jezika za četverogodišnje strukovne škole (sa satnicom za hrvatski jezik: 3 + 3 + 3 + 3) i Program hrvatskoga jezika za trogodišnje strukovne škole.

Za nastavu je hrvatskoga jezika za gimnazije predviđen obvezatni i izborni program, a za strukovne škole samo obvezatni programski sadržaji (usp. Rosandić 1993: 151–161). I obvezatni i izborni programi raspoređeni su u tri nastavna područja: *Hrvatski jezik*, *Hrvatska i svjetska književnost*, *Jezično izražavanje*. U skladu sa svrhom³ nastave hrvatskoga jezika u gimnaziji i strukovnim školama te općim odgojno-obrazovnim ciljevima hrvatskoga srednjeg školstva predstavljen je raspored prema razredima i nastavnim područjima. Nastavno područje koje je bitno za ovaj diplomski rad jest *Hrvatski jezik* u kojem je analitičko-sintetički i interdisciplinarni pristup jezičnih pojava u programiranju doveo do sljedećeg: za četvrti razred određeno je učenje leksikologije, hrvatske leksikografije i hrvatskoga jezika u 20. stoljeću.

Kako postoji razlika između svrha nastave hrvatskoga jezika kao nastavnoga predmeta u gimnaziji i strukovnim školama, tako postoji razlika i u nastavnom programu. Iako su te razlike male, njima se ipak potvrđuje činjenica da su zadaće⁴ u strukovnim školama manje u odnosu na gimnazije, a pozornost je, očekivano, više posvećena „...samostalnom čitanju, razumijevanju, tumačenju i prosuđivanju stručnih tekstova i uporabi hrvatskog stručnog nazivlja, odnosno stručnog jezika“ (Pandžić 1996: 21).

Spomenuto je da postoje dva posebna programa za *Hrvatski jezik u četverogodišnjim strukovnim školama*⁵, no modul nastave izražavanja identično je koncipiran. Nastavni program Hrvatskoga jezika propisuje sljedeće:

- znak i sustav znakova; jezični sustav i jezični znak; struktura jezičnoga znaka; označitelj, označenik i izvanjezična zbilja; riječ i leksem; leksikologija i semantika

---

³ Svrha nastave određuje se u uvodnim dijelovima programa te ovisi o vrsti škole, izobrazbenoj razini i učeničkim sposobnostima.

⁴ Ostvarivanjem zadaća postiže se svrha nastave hrvatskoga jezika.

⁵ U strukovnim školama jedan se program odnosi na škole u kojima se nastava iz hrvatskoga jezika prve dvije godine održava četiri sata tjedno, a druge dvije tri. Drugi program predviđa tri sata tjedno od prve do četvrte godine srednje škole.

- izraz i sadržaj leksema; jednoznačnost i višeznačnost; metafora i metonimija; vrste metafora; osnovno i izvedeno značenje; neutralno i obilježeno značenje; podruštvljeno i individualno značenje
- sinonimija i sinonimi; istoznačnice i bliskoznačnice; općejezični i individualni sinonimi; standardnojezični i nestandardnojezični sinonimi; funkcionalna vrijednost sinonima
- antonimija i antonimi; vrste antonima; potpuni i djelomični antonimi; oksimoron; funkcionalna vrijednost antonima
- homonimija i homonimi; morfološka i leksička homonimija; homografi i homofoni; načini nastanka homonima; funkcionalna vrijednost homonima
- vremenska raslojenost leksika; aktivni i pasivni leksik; vrste pasivnih leksema; pomodnice i novotvorenice
- područna raslojenost leksika; lokalizmi, regionalizmi i dijalektizmi; vrste dijalektizama; stilska obilježenost dijalektizama
- funkcionalna raslojenost leksika; stil i stilistika; funkcionalni stilovi hrvatskoga standardnoga jezika; glavne leksičke značajke književnoumjetničkog, publicističkog i razgovornog stila
- međujezični dodiri i leksičko posuđivanje; razlozi leksičkog posuđivanja; vrste leksičkoga posuđivanja; vrste posuđenica; prilagodba posuđenica
- leksička norma prema ostalim normama hrvatskoga standardnoga jezika; jezični purizam i jezična kultura; osnovna pravila jezičnoga purizma
- frazeologija i frazem; uvjeti postanka frazema; frazemska višeznačnost i jednoznačnost; frazemska sinonimija i antonimija; vrste frazema; funkcionalna vrijednost frazema
- leksikografija; vrste leksikografije; rječnik; vrste rječnika; načini sastavljanja rječnika; vrste jezičnih rječnika; najvažniji rječnici hrvatskoga jezika
- hrvatski jezik u 20. stoljeću; periodizacija; glavne značajke svakog razdoblja; društveni i politički položaj hrvatskoga standardnoga jezika; borba za ravnopravnost hrvatskoga jezika; odnos između hrvatskog i srpskog jezika; važnije djela o hrvatskome jeziku.

Gimnazijski je program opsežniji od programa četverogodišnjih strukovnih škola što je vidljivo i u samom nastavnom programu. Iako je nastavni program za gimnazije vrlo sličan

onomu za strukovne škole, ipak se u nekim natuknicama razlikuje što samo potvrđuje tvrdnju da je nastavno gradivo u gimnazijama nešto opširnije. Uvod u leksikologiju, upoznavanje s osnovnim pojmovima te discipline, razlika između osnovnog i izvedenog značenja te cjelina o sinonimiji i sinonimima u potpunosti se podudaraju. No već se kod vremenske i funkcionalne raslojenosti leksika primjećuje prva razlika; u gimnazijskom nastavnom programu navodi se obrada arhaizama, zastarjelica, kolokvijalizama, žargonizama, vulgarizama što u nastavnom programu za četverogodišnje strukovne škole nije navedeno. Isto vrijedi i za vrstu prilagodbe posuđenica, tuđice, onomastiku, toponime, egzonime i sl. No uspoređujući udžbenike uočeno je da su neki autori navedene pojmove, bez obzira što ih u nastavnom programu za četverogodišnje strukovne škole nema, uvrstili u svoje udžbenike.⁶ Dakako, valja napomenuti da je obrada tih pojmova u strukovnim školama bitno sužena u odnosu na obradu istog nastavnog gradiva u gimnazijama, stoga se opet, na neki način, potvrđuju već spomenute činjenice o jednostavnijem nastavnom programu u strukovnim srednjim školama.

2.2.1. Leksikologija u nastavi hrvatskoga jezika

Neke naznake leksikologije u nastavi pojavljuju se u drugoj polovini 20. stoljeća, no i tad su se leksikološki pojmovi više spominjali nego što su se detaljno obrađivali. Nešto više o toj temi pisao je Stjepko Težak (1996: 370). Donoseći kratak osvrt na povijest nastave leksikologije, Težak ističe da je šezdesetih godina 20. stoljeća u nastavnim programima zadaća bila obogatiti rječnik svakog učenika, no realizacija te zadaće u praksi ostala je samo na osnovnoj razini; učenici su razvijali svoj rječnik pišući, čitajući i govoreći. Znatan pomak u nastavnome programu, navodi Težak (1996: 370), učinjen je osamdesetih godina 20. stoljeća kada je jezično područje raščlanjeno na četiri odsječka – rječnik i stil, gramatika, pravogovor i pravopis. Upravo se u odsječku *Rječnik i stil* pojavljuje niz odrednica koje učenike upoznaju s leksičkim pojmovima te ih na taj način uvode u leksičku problematiku. Učenici se upoznaju s pravim i prenesenim značenjima riječi, saznaju nešto više o sinonimima, homonimima, žargonizmima, neologizmima, tuđicama, frazemima, posuđenicama itd. Tek se devedesetih godina u sklopu programa nastave hrvatskoga jezika za četvrti razred srednje škole pojavljuju

---

⁶ U udžbeniku hrvatskoga jezika za četvrti razred četverogodišnjih strukovnih škola *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost* obrađeni su arhaizmi, zastarjelice, kolokvijalizmi, žargonizmi, vulgarizmi, nazivlje itd. (usp. Hudeček i sur. 2003: 28–90).

temelji leksikologije, ali i leksikografije, obuhvativši osnovne termine, problematiku leksikološkog područja te poznavanje činjenica vezanih za relevantne hrvatske rječnike.

U nižim razredima osnovne škole, dakle od prvog do četvrtog razreda, leksikologija se obrađuje razmjerno s potrebama jezične naobrazbe u toj dobi, dakle objašnjavaju se pojmovi koji su usko povezani s gramatikom. Težak navodi da bi u nastavi hrvatskoga jezika težište trebalo biti na usmenom i pismenom izražavanju te bi se trebao razvijati i obogaćivati rječnik. To bi se trebalo ostvarivati na sljedeće načine: „rječničkom raščlambom i objašnjavanjem riječi u književnim tekstovima koji se interpretiraju, leksičkim pismenim i usmenim vježbama, prepoznavanjem leksičkih naziva povezanih s nastavom gramatike i pravopisa: riječ, imenica, umanjenica, uvećanica, pridjev, glagol, zamjenica, broj.“ (usp. nav. dj.: 370). Ono što je bitnije učenicima viših razreda jest navikavanje na uporabu rječnika čime bogate svoj vokabular. Što se tiče proučavanja same leksikologije, gledajući na nekom općem stupnju, bitno je da se učenici upoznaju s leksikološkim sadržajima u onoj mjeri koliko je dovoljno da bi ovladali hrvatskim jezičnim standardom.

Kada se govori o srednjoj školi, valja imati na umu dva tipa škola, a to gimnazije i strukovne škole.

U gimnazijama leksikologija se uči u završnom, četvrtom razredu, a treba obuhvatiti sljedeće sadržaje: “leksikologija i leksikografija. Riječ kao leksička jedinica, leksem. Leksematika (samo razumijevanje naziva). Leksikalizacija: poimeničenje, popridjevljenje, popriloženje, poprijedloženje, povezničenje i dr. Značajke riječi: jednoznačnost, višeznačnost, istoznačnost, blisko značnost, istozvučnost, protuznačnost i dr. (sinonimi, homonimi, paronimi, antonimi i dr.). Stilska vrijednost riječi: novotvorenice, zastarjelice, historizmi, dijalektizmi, žargonizmi, poetizmi, profesionalizmi, tuđice, frazemi, perifrize. Leksičke norme. Vrste rječnika. Najvažniji hrvatski rječnici. Rječnički tekst; natuknica, kratice, objašnjenja, primjeri...” (usp. nav. dj.: 371).

U strukovnim školama, trogodišnjim i četverogodišnjim, težište bi trebalo biti na usvajanju riječi i stila koje su usmjerene prema odabranoj struci. Kao primjer Težak navodi da budućeg automehaničara treba upoznati s tuđicama vezanih za tu struku kao što su *felga*, *getriba*, *kuplung* itd. Također, valjalo bi ga naviknuti i na to da se u hrvatskom standardnom jeziku prednost daje hrvatskim riječima; umjesto *kuplunga* valjalo bi koristiti termin *kvačilo*.

U svakome slučaju, valjalo bi se složiti s Težakovim stajalištem da bi učenici, osim u literarnoj recepciji, svoje leksikološko znanje trebali dokazati usmenim izražavanjem te pismenim stvaralaštvom, a to će najbolje pokazati raznim leksičkim vježbama, ponajprije usmenim, ali i onim pismenim. Također, svoje izražavanje učenici bi trebali povezivati s

drugim nastavnim područjima hrvatskoga jezika, npr. s književnim, kazališnim ili filmskim područjem te na taj način razlikovati i vježbati različite načine izražavanja te upotrebljavati prikladne izraze koji odgovaraju određenoj komunikacijskoj situaciji.

3. Udžbenik kao tekstna vrsta i nastavno sredstvo

3.1. Tekst i tekstne vrste u okviru tekstne lingvistike i nastavnog diskursa

Osim čvrste veze s leksikografijom, leksikologija je povezana s nizom lingvističkih znanosti i kao takve te se veze ne mogu zanemariti ni u nastavi hrvatskoga jezika. Stjepko Težak (1996: 14) navodi da „čvrstu konkretnu osnovicu za učenje hrvatskoga jezika čine tekstovi, ponajprije književni, a onda scenski i filmski, pa je izučavanje književnosti, kazališne i filmske umjetnosti čvrsto vezano s izučavanjem jezika.“ Upravo je tom rečenicom istaknuta i potvrđena povezanost tekstova i jezika kao sredstva komunikacije.

Jezik se shvaćao samo kao sustav apstraktnih znakova, a pritom se zanemarivala njegova društvena uloga, njegova temeljna svrha, a to je komunikacija. U komunikaciji je upravo čovjek ta „društvena karika“ koji realizira jezik kao sustav znakova te ga koristi za sporazumijevanje. Zanemarivanje te činjenice dovelo je do promjena, odnosno obrata u lingvistici. Tako se 1970-ih počinje razvijati nova jezikoslovna disciplina – tekstna lingvistika. U njezinu se središtu kao novi predmet istraživanja pojavljuje tekst. Ta jezična jedinica istraživanja podrazumijeva pisane i usmene tekstove, književne i neknjiževne (uporabne) tekstove. Da bi se shvatila zadaća lingvistike teksta, potrebno je ponajprije definirati tekst.

Kada bi ga trebalo precizno definirati, nastao bi problem. Nekolicini ispitanika postavila sam dva pitanja: 1. Prva asocijacija na pojam „tekst“? 2. Kako definirati taj pojam? Brzina odgovaranja, ali i sami odgovori bili su u skladu s pretpostavkama. Ispitanicima je bilo prilično lako odgovoriti na pitanje o asocijaciji, dok je samo definiranje teksta ipak predstavljalo veći problem.

Tablica 2. Asocijacije i definicije *teksta*.

ASOCIJACIJA	DEFINICIJA
pravni dokument, molba	Tekst je mnoštvo riječi napisanih u nekom odlomku.
književno djelo	Tekst je skup povezanih rečenica.
knjiga	Pisane riječi koje imaju sadržaj.
članak iz novina	Kratko ili duže štivo za čitanje u kojem je pisac ili novinar iznio svoje misli.
knjiga, sastavci	Skup slova i brojeva koji čine određenu cjelinu kojom se prenosi neka informacija.
kazalište, glumci	Rečenice koje se prenose usmenim ili pismenim putem.
komunikacija	Skup pisanih informacija.
knjiga	Skup slova, odnosno riječi.
udžbenik	Rečenice koje prenose neku informaciju.
knjiga	Skup riječi koje opisuju neki događaj, informaciju, priču.

Iz ove tablice vidljivo je da ispitanici imaju donekle slična razmišljanja i da vežu očekivane asocijacije uz pojam teksta. Vrlo vjerojatno je da bi odgovori s većim brojem ispitanika bili slični, no što je s definiranjem toga pojma? Ispisani odgovori pokazuju različito poimanje teksta što je ujedno i dokaz da je njegovo definiranje ipak zahtjevniji postupak.

Kako ne postoji općeprihvaćena definicija ovoga pojma, a što dodatno potvrđuje nekolicina prihvaćenih definicija u kojima se ističu različiti pristupi, nameće se problem nemogućnosti jedinstvenog određenja *teksta* jer njegove definicije u različitim autora obuhvaćaju različite ideje shvaćanja toga pojma.

Glovacki-Bernardi (2004: 19) navodi da sve ono što nastaje jezičnim djelovanjem, odnosno sve ono što jezična kreativnost govornika pretvara u jezik možemo označiti kao tekst. Postoje dva pravca pri određivanju teksta kao jezične jedinice. S jedne strane razlikuje pravac razvijen u sklopu strukturalizma, odnosno pravac kao dio generativno-transformacijske gramatike. Tekst se promatra kao jezična jedinica kojoj je relevantno obilježje koherentni slijed rečenica. Pojmom *koherentnosti* označavaju se sintaktički, ali i semantički odnosi između rečenica te kao takav promatra ga se i shvaća potpuno gramatički.

Također, njime se označavaju i odnosi između jezičnih elemenata koji se pojavljuju u uzastopnim rečenicama. Takvo *gramatičko* definiranje teksta kao jezične jedinice primjećuje se u sljedećim definicijama: „Tekstovi su smisleno povezani jezični znakovi u vremensko-linearnom slijedu“ (Weinrich 1993: 31, cit. pr. Ivanetić 2003: 16), odnosno „Tekst je slijed jezičnih jedinica konstituiranih neprekinutim pronominalnim lancem“ (Harweg 1968: 148, cit. pr. Ivanetić 2003: 16).

Početak sedamdesetih godina, u sklopu lingvističke pragmatike, razvio se drugi pravac koji je usmjeren prema komunikacijskoj funkciji. Upravo ta funkcija ograničava spomenuto gramatičko definiranje teksta koji je obilježio prvu etapu razvoja tekste lingvistike. No, koliko ga ograničava, toliko ga i uključuje u nadređenu koncepciju jezika promatranog kao sredstvo komunikacije. Takvom shvaćanju teksta, gdje njegova funkcija postaje relevantnim obilježjem pri njegovom definiranju, mogu se priložiti pragmatičke definicije teksta: „Tekstovi su mreže iskaza. Tekstovi su povezani. Tekstovi imaju raspoznatljivu strukturu. Tekstovi su specifični s obzirom na tekstnu vrstu“ (Engel 1988: 33, prema Ivanetić 2003: 16). Ili pak: „Termin tekst označava ograničen i koherentan niz jezičnih znakova koji kao cjelina ima prepoznatljivu komunikacijsku funkciju“ (Brinker 1922: 17, prema Ivanetić 2003: 16).

Naposljetku, valja spomenuti i kognitivne definicije teksta u čijem su središtu sudionici komunikacije, dakle pošiljatelj i primatelj, koji su uključeni u društvenu interakciju i svojom komunikacijom stvaraju tekst, odnosno „tekstovi i razgovori su rezultat kognitivnih procesa ljudi koji ih proizvode i recipiraju“ (Strohner 2000: 261, prema Ivanetić 2003: 17).

Tekst, shvaćen kao središnja komunikacijska jedinica u nastavi hrvatskoga jezika, predstavlja ishodište i cilj nastave. Tekstovi se obrađuju na nastavi kako bi učenici nakon određenog vježbanja bili u mogućnosti razumijevati, ali kasnije i producirati nove, složenije tekstove i na taj način razvijati svoje sposobnosti. Stoga se može reći da je tekst u nastavi jezika, gledajući s komunikacijskog aspekta, poticaj za razumijevanje i izražavanje.

Ako bi se tekst promatrao s aspekta učenja, on služi kao poticaj za izražavanje, vježbanje vokabulara, raznih gramatičkih struktura i sl.

Dakle, kao vrlo složen pojam, tekst se može definirati s različitih aspekata. U svakom slučaju tekst bi trebalo shvaćati, barem okvirno, kao jezičnu cjelinu koja svoje „postojanje“ može zahvaliti isključivo međuzavisnosti svojih sastavnih elemenata, a kojemu je svrha prenošenje određenog jezičnog gradiva. S druge strane, mišljenja sam da tekst čak i nije potrebno *ograničiti* i odrediti mu *fiksnu* definiciju jer bi se tako, vrlo vjerojatno, neka njegova značenja poništila, stoga ga je bolje i dalje promatrati kao „otvoren“ pojam koji se može

prilagođavati kontekstu u kojemu se nalazi. Drugim riječima, Dubravko Škiljan (1997: 14) zaključuje da je „tekst otvoren u svim smjerovima, i prema pošiljaocu, i prema primaocu, i prema kontekstu, i prema drugim tekstovima – do točke s koje se može krenuti u neku novu spoznajnu avanturu.“

Budući da hrvatska produkcija, ali i recepcija teksta, nastaje u okviru (ne)svjesnog znanja o tekstnim vrstama, one imaju relevantno značenje za komunikacijsku praksu. Tekstovi se razlikuju po svojoj pripadnosti određenoj tekstnoj vrsti, a kako bi se približilo valjanoj definiciji i podjeli tekstnih vrsta, izložiti ću neke spoznaje o njima.

Tekst se smatra oblikom jezične komunikacije, a kako pod taj pojam spada mnogo različitih jezičnih koncepata, jasno je kako samim time postoje i različite tekstne vrste. Ako nije moguće dati jedinstvenu definiciju teksta, je li moguće dati jedinstvenu definiciju tekstnih vrsta? I u ovome slučaju postoji niz ponuđenih definicija. Općenito gledajući, „tekstne vrste su skupovi tekstova s određenim zajedničkim svojstvima“ (Hartmann 1964: 23, cit. pr. Ivanetić 2003: 3).

Klasificiranja tekstnih vrsta omogućuje olakšano snalaženje sudionicima interakcije, odnosno komunikacije u nekoj određenoj situaciji. Tekstne vrste ukazuju emitentu i recipijentu na određene faze koje su potrebne za nastajanje nekog složenijeg komunikacijskog procesa. Tekstne vrste nazivaju se i *klasama* tekstova (usp. Glovacki-Bernardi 2001: 244) i to zato što se svaka od njih može uvrstiti u određene obrasce djelovanja. Nadalje, one se mogu odrediti kao „karakteristični, nadindividualni način govorenja ili pisanja, vezan za opetovane i društveno strogo određene govorne konstelacije, a konstante koje određuju tipičnost jesu mjesto, vrijeme, vanjski okvir djelovanja, socijalna uloga sudionika, njihove intencije i tema“ (De Beaugrande/Dressler 2010: 204) ili kao „jedinice koje povezuju kognitivne, komunikacijske i djelatne aspekte i oblik su socijalne prakse.“ Iz toga proizlazi da tekstna vrsta „pomaže“ pošiljatelju i primatelju poruke „...jer pokazuje nužne i moguće korake u nastanku jedne kompleksne komunikacijske radnje, načine njihova međusobnog povezivanja i posljedice pojedinih odabranih rješenja“ (Ivanetić 2003: 4).

Što se tiče klasifikacija tekstnih vrsta, ona je vrlo važna kako u govorenoj tako i u pisanoj komunikaciji. U tekstnoj lingvistici tekstne se vrste pokušavaju opisati na temelju određenih obilježja, no kako nema jasnih pravila teško je pojedine tekstne vrste svrstati u određen tip teksta. Klasifikacija teksta od osobite je važnosti i za nastavu hrvatskoga jezika. Relevantno je da recipijenti (čitatelji ili slušatelji) nekog teksta prepoznaju njegov tip jer upravo o njemu ovisi izbor metodičkih postupaka, tipologija vježbi te razvijanje sposobnosti i vještina određenih jezičnih djelatnosti.

Brojni su pokušaji klasificiranja tekstnih vrsta i to prema najrazličitijim kriterijima. Valja imati na umu činjenicu da se tijekom godina tekst različito shvaćao i definirao, stoga ne čudi to što se i klasifikacija tekstnih vrsta mijenjala paralelno s tim. Tu činjenicu navodi i Ivanetić (2003: 66) te smatra da treba „naglasiti da broj tekstnih vrsta u načelu nije konačan i to me samo stoga što s promijenjenim komunikacijskim potrebama nastaju nove i nestaju stare tekstne vrste, nego i zbog varijantnosti i kombinacije obrazaca različitih vrsta (...) Stoga je sustav tekstnih vrsta – kao i leksički – podložan promjenama.“ Kao što je već spomenuto, tekstne vrste mogu se opisati kombinacijom različitih obilježja, a onda unutar tog spektra različitih tekstnih vrsta postoje različiti odnosi među njima. Često se kao jedan od osnovnih kriterija za klasifikaciju tekstnih vrsta navodi autorovo razumijevanje kategorije teksta, ali i sama funkcija teksta koja se pak najčešće povezuje sa Searleovom teorijom govornih činova. Temelj njegove klasifikacije čini govornikova namjera, a obuhvaća pet tipova (usp. Ivanetić 2003: 60).

Tablica 3: Searleova klasifikacija govornih činova

asertivi	direktivi	komisivi	ekspresivi	deklarativi
☐ reći kako stoje stvari ☐ npr. obavijest, tvrdnja	☐ navesti ljude da nešto učine ☐ npr. molba, savjet	☐ obvezati sebe da nešto učinimo ☐ npr. prijetnja, obećanje	☐ izraziti osjećaje i stavove ☐ npr. predbacivanje, isprika	☐ promijeniti svijet ☐ npr. davanje otkaza, definiranje

Preuzevši Searleovu podjelu, Ivanetić (2003: 69–74) pomnije definira tekstne vrste. Asertivi su tekstne vrste čija je glavna funkcija izvršiti utjecaj na primatelja informacijama o izvanjezičnoj stvarnosti, odnosno njihova je ilokucijska namjera iskazati kako stvari stoje. Asertivi imaju svoje podvrste, a to su: informativi, eksplicitivi, orijentiri i animativi. Nadalje, direktivi su tekstne vrste čija je funkcija savjetovati recipijenta ili mu reći da nešto učini. Za njih je karakteristično da navode na radnju ili na preuzimanje stava. Komisivi su tekstna vrsta čija je namjera obvezati eminenta na radnju, dok su ekspresivi tekstne vrste kojima se izražava stav prema nekome ili nečemu. Naposljetku, deklarativi su tekstne vrste kojima se dokazuje ili regulira status.

Da bi neku tekstnu vrstu uopće moglo smatrati tekстом, ona mora zadovoljiti određene kriterije. Sve do danas aktualna su tekstualna načela koja su postavili De Beugrandeu i Dressler. Oni su načela podijelili na konstitutivna i regulativna gdje konstitutivna tekstna načela podrazumijevaju standarde tekstualnosti koji određuju i proizvode komunikaciju

tekstovima, dok regulativna načela kontroliraju komunikaciju tekstovima. Sedam je konstitutivnih načela tekstualnosti: kohezivnost, koherentnost, intencionalnost, prihvatljivost, informativnost, situativnost i intertekstualnost. Na tekst, odnosno na jezičnu strukturu teksta usmjerena su samo kohezivnost i koherentnost, dok je preostalih pet načela usmjereno na komunikacijski proces i njegove sudionike.

Kada se govori o kohezivnosti, misli se na „povezivanje komponenata površinske strukture teksta gramatičkim sredstvima i odnosi se na formalna vezna sredstva“ (Ivanetić 2003: 7), odnosno na sintaktičku povezanost riječi u sintagme koja se prepoznaje u odnosima među iskazima unutar teksta. Dva međusobno ovisna elementa čine kohezivnu vezu i to takvu da jedan element uvijek podrazumijeva drugi.

Badurina (2008: 59) navodi da će “o kohezivnosti biti riječi onda kada interpretacija jednog elementa u tekstu ovisi o nekom drugom element.” Prema tome može se zaključiti da bez načela kohezivnosti tekst ne bi bio tekst, nego samo niz iskaza, odnosno niz rečenica koje bi mogle samostalno stajati svaka za sebe.

Najčešća su kohezivna sredstva, navodi Ivanetić (2003: 7), eksplicitno i implicitno ponavljanje izraza od kojih razlikujemo *rekurenciju* (pojavu u tekstu kada se u sljedećim rečenicama ponavlja isti jezični izraz), *paralelizam* (ponavljanje struktura teksta), zatim *pronominalizaciju* (pojam koji označava zamjenu punoznačnih riječi nepunoznačnim riječima poput osobnih, pokaznih zamjenica, priloga i sl.) te *supstituciju* koja podrazumijeva ponavljanje sadržajno povezanim izrazom.

U drugu skupinu ubraja se *elipsa* koja označava izostavljanje elemenata koji se interpretiraju na osnovi onih iz konteksta. U idućoj skupini je upotreba glagolskih vremena i načina, dok se u četvrtu skupinu ubrajaju konektori, rečenični veznici. Naposljetku, u petoj skupini nalaze se isključivo (raz)govorni elementi kao što je intonacija. Ta sredstva strogo su vezana za tekst i kontekst teksta te ona nisu univerzalnoga značenja. Njima se organizira tekst tako da se iskorišteni leksemi preoblikuju, sažimaju i na taj način mijenjaju svoj izraz, ali ne i značenje u izvanjezičnoj zbilji.

Drugo načelo tekstualnosti koje je usmjereno na jezičnu strukturu teksta jest koherentnost. Ono podrazumijeva smislenost teksta, tj. logičko-semantičku povezanost među tekstnim elementima, a odnosi se na funkcije teksta koje su relevantne (usp. Ivanetić 2003: 9). Za razliku od kohezivnosti, koherentnost se odnosi na dubinsku strukturu teksta. Ona upućuje na jezične, ali i na izvanjezične okolnosti teksta. Drugim riječima, za razliku od kohezivnosti koja je objektivna i uglavnom jednako razumljiva za sve pripadnike nekoga govornog područja, koherentnost ovisi od osobe do osobe i u svakoj se komunikaciji ona može mijenjati

ovisno o izvanjezičnim znanjima sugovornika. Obično se ostvaruje sredstvima kao što su: statički podaci o nekom konceptu i znanja o stereotipnom odvijanju radnji, kauzalnost, temporalnost, izotopija, tema teksta i drugi. Iz toga se može zaključiti da se ona odnosi na recipijentova različita znanja o jezičnoj obavijesti kako bi uspješno interpretirao tekst. O koherentnosti je pisala i Glovacki-Bernardi (2004: 42) koja je objašnjava na sljedeći način: "Primalac obavijesti – čitatelj ili slušatelj – mora popuniti praznine između dijelova teksta na temelju svoga općeg ili specijalnog znanja ili iskustva, koje pošiljalac teksta pretpostavlja." Dakle, da bi čitatelj ili slušatelj prepoznao načelo koherentnosti, on treba biti upućen u određeni kontekst teksta, spomenute statičke podatke o konceptu i temu, uzročne i vremenske odnose teme i slično.

Sljedećih pet načela tiče se komunikacijskog procesa i usmjereni su na emitenta i recipijenta.

Pošiljateljeva namjera, povezana sa svrhom teksta, naziva se intencionalnost. Ako bismo ju promatrali i definirali u užem smislu, mogli bismo reći da je to namjera emitenta da proizvede kohezivan i koherentan tekst, a s druge strane spremnost recipijenta da taj tekst prihvati. Gledajući širi kontekst, to su sva sredstva kojima se emitenti koriste da bi u nekom tekstu ostvarili svoje namjere.

Nadalje, načelo prihvatljivosti treba biti ostvareno kako bi recipijent (čitatelj ili slušatelj) bio spreman prepoznati koherentan i kohezivan tekst. Ako se uspostavi da je tekst zbog nekog razloga nekoherentan, načelo prihvatljivosti očekuje da će recipijent zaključivati prema vlastitoj procjeni i iskustvu.

Informativnost je tekstualno načelo kojim nove i neočekivane informacije u tekstu usmjeravaju pažnja recipijenta. Svakako, treba uzeti u obzir da svaki manjak, ali i višak informacija otežavaju recipijentovu recepciju, a nedostatak informativnosti dovodi do lošeg pa čak i bezuspješnog izmjenjivanja (ne)poznatih informacija između sudionika komunikacije. Tri su stupnja informativnosti: ona koja se odnosi na pretkazivi sadržaj, standardna informativnost te diskripancija.

Situativnost čine elementi koji utječu na relevantnost nekoga teksta. Ona se odnosi na uvjetovanost teksta određenom situacijom u kojoj se pojavljuje, tj. ovdje govorimo o izrazitoj podložnosti izvanjezičnoga utjecaja.

Naposljetku, načelo intertekstualnosti kojim se „naglašava ovisnost produkcije i recepcije nekog teksta o znanju sudionika komunikacije o drugim tekstovima. Ovaj je kriterij odgovoran za razvoj tekstnih vrsta kao klasa tekstova s tipičnim svojstvima“ (usp. Ivanetić 2003: 12).

Što se tiče regulativnih načela, razlikuju se efikasnost, efektivnost i primjerenost. Efikasnost podrazumijeva napor koji emitent i recipijent ulažu pri korištenju nekog teksta. Efektivnost je povezana s potrebnim uvjetima koji su potrebni za postizanje određenog cilja te načelo primjerenosti koje je povezano s postupcima kojim se zadovoljavaju tekstualna načela. Dakle, prema tim načelima tekstualnosti određujemo je li neki tekst zadovoljio, odnosno je li je komunikativan ili ne.

Kada bi se detaljnije analizirali sve dijelove udžbenika (npr. analiza predgovora, sadržaja, pojmovnika, zadataka za ponavljanje, nastavnih cjelina itd.), vidjelo bi se da neki od njih ne zadovoljavaju sva načela pa je vrlo upitno možemo li ih kao takve smatrati tekstom. No za ovaj rad bitan je udžbenik kao cjelina, a slijedom tekstnih načela možemo zaključiti kako on zadovoljava sva načela tekstualnosti.

3. 2. Udžbenik kao tekstna vrsta i nastavno sredstvo

Udžbenik je skup tekstova koji su u skladu s odgojno-obrazovnim područjem unutar nekog nastavnog predmeta i moguće ga je promatrati i analizirati kao tekstnu vrstu.

Budući da udžbenik jest tekst i da ga se može promatrati kao tekstnu vrstu, može ga se klasificirati prema spomenutoj Searleovoj podjeli. Prema toj tipologiji, udžbenik pripada asertivima iz jednostavna razloga: iznosi činjenice o predmetu ili znanosti te na taj način obavještava o izvanjezičnom svijetu. Asertivi se odnose na stvarna ili barem moguća stanja stvari, a u takvim tekstovima prevladavaju govorni činovi asertivnoga tipa (tvrđenje, objašnjenja itd.) koji su najčešće realizirani konstativnim rečenicama (Ivanetić 2003: 69). Ako bi se udžbenik klasificirao prema podvrstama asertiva (razlikujemo informative, eksplicitive, orijentire i animative), onda se može zaključiti da on pripada eksplicitivima jer izriče kakvo je stanje u izvanjezičnoj stvarnosti s ciljem da se primatelju opiše ili predoči stanje stvari.

Ovime se dolazi do zaključka da su tekstne vrste vrlo složeni jezični fenomeni koji često imaju više funkcija, stoga stvaranje zadovoljavajuće klasifikacije nije nimalo jednostavan zadatak. Jedinstvena klasifikacija tekstnih vrsta nemoguća je jer se s novim komunikacijskim potrebama javljaju i nove tekstne vrste, no bilo kako bilo, udžbenik (zasad) pripada asertivima.

Također, udžbenik je i nastavno pomagalo koje omogućuje učenicima, a i učiteljima, pregled nekog nastavnog predmeta. Prema Članku 2. točki 2. *Zakona o udžbenicima za*

osnovnu i srednju školu udžbenik se opisuje kao „nastavno sredstvo namijenjeno višegodišnjoj uporabi, usklađeno s Udžbeničkim standardom, koje se objavljuje u obliku knjige, a može imati i drugu vrstu i oblik ako je tako propisano Udžbeničkim standardom, a služi učenicima kao jedan od izvora znanja za ostvarivanje odgojno-obrazovnih ciljeva utvrđenih nacionalnim i predmetnim kurikulumom.“

Udžbenik je, uz nastavnika te njegovo znanje, maštovitost i umijeće prenošenja znanja, još uvijek najiscrpnije vrelo znanja, ali i najdostupnije. Prilično je teško zamisliti učenje književnih, umjetničkih i jezičnih činjenica bez unaprijed osmišljenih i sistematiziranih tekstova koji su prilagođeni učeničkom uzrastu.

U nastavi hrvatskoga jezika pojavljuju se brojni udžbenici koji su usmjereni na različita područja, npr. udžbenici s obzirom na sadržaj u nastavi hrvatskoga jezika (samo s jezičnim gradivom i sl.), udžbenici usmjereni na tehničku oblikovanost (knjiga namijenjena učeniku i(ili) učitelju), udžbenici namijenjeni različitoj upotrebi (za samostalno učenje) itd. (usp. Težak 1996: 159).

Mnogo toga ovisi o stvaralačkom umijeću i maštovitosti autora, o samom nastavnom gradivu, ali i o učenicima kojima je dotični udžbenik namijenjen. No, temeljno načelo ipak bi trebalo biti sljedeće: „Udžbenik je knjiga za učenika“ navodi Težak (1996: 159), pritom ne negira činjenicu da on služi i nastavniku, ali objašnjava da ako se učenik ne može udžbenikom koristiti bez nastavnikove ili roditeljske pomoći, očito onda udžbenik ne ispunjava svoju svrhu.

Iz svih tih definicija i opisa može se zaključiti kako udžbenik, kao dio nastavnoga procesa, ima vrlo važnu ulogu i to iz nekoliko razloga. Ponajprije, udžbenici bi trebali biti praktična realizacija nastavnoga programa za pojedine predmete. Nadalje, osim za učenike vrlo su korisni i nastavnicima jer im služe za lakše orijentiranje u nastavnom gradivu, a služe i kao izvor za didaktičke materijale koje koriste u realizaciji sata. Naposljetku, udžbenici su izvor informacija za učenike, a kako su im dostupni u svako vrijeme može ih se smatrati, barem zasad, nezamjenjivim sredstvom za individualan rad. Treba biti svjestan činjenice da moderno doba donosi određene promjene, stoga se Matijević (2002: 81) s pravom pita „Gdje je mjesto udžbenika u suvremenoj nastavi?“. Pritom daje i odgovor koji, nažalost, odgovara stvarnoj današnjoj situaciji: „u suvremenoj nastavi udžbenik postupno prestaje biti glavni izvor znanja i glavni medij koji uvjetuje metodičke scenarije u svim nastavnim predmetima.“

Autori udžbenika najčešće su nastavnici u školama ili barem dobri poznavatelji određenog predmeta o kojemu pišu, a svaki udžbenik mora biti usklađen s *Udžbeničkim*

standardom te *Nastavnim planom i programom*, no ono što Matijević navodi jest to da ti isti autori udžbenika moraju više uvažavati činjenicu da udžbenik nije više dominirajući medij u okruženju u kojem se razvijaju današnje generacije mladih jer sve važniju ulogu imaju digitalni i audiovizualni mediji (osobna računala na kojima je moguće imati e-knjige). To je obuhvaćeno i *Udžbeničkim standardom* (Članak 2.7., točka 7.) kojim je određeno da udžbenik može biti popraćen elektroničkom građom kao što su CD-ROM, DVD-ROM i slično. A Članak 2.9. u potpunosti se odnosi na standard elektroničkog udžbenika, stoga su tim točkama elektroničkom udžbeniku vrata širom otvorena.

Spomenuvši *Udžbenički standard*⁷, treba napomenuti da se njime donose znanstveni, pedagoški i psihološki zahtjevi, didaktičko-metodički standardi i zahtjevi, etički i jezični zahtjevi te likovno-grafički zahtjevi i standardi.

Kada se govori o znanstvenim zahtjevima, misli se na provjerene općeprihvaćene znanstvene teorije kojima se autor služi prilikom pisanja određenog udžbenika. Također, pod tim zahtjevima podrazumijeva se da se udžbenik temelji na znanstvenim spoznajama koje su u skladu s vremenom u kojem živimo, a koje su usmjerene na učeničko obrazovanje i odgoj, odnosno na učenje i poučavanje.

Prema pedagoškim i psihološkim zahtjevima udžbenik bi trebao biti usklađen s ciljevima i načelima *Nacionalnog okvirnog kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*.⁸ Njime su definirane temeljne odgojno-obrazovne vrijednosti, ciljevi odgoja i obrazovanja te vrednovanje učeničkih postignuća. Također, određena su i očekivana učenička postignuća za odgojno-obrazovna područja po ciklusima te je naznačena predmetna struktura svakog odgojno-obrazovnog područja. Osim toga, prema tim zahtjevima, udžbenik mora biti primjeren učenicima, dakle, biti prilagođen učeničkom predznanju te razvijati njegove sposobnosti i mogućnosti, poticati ga na aktivno učenje, ali i omogućiti razvoj njegovog kritičkog mišljenja.

Didaktičko-metodičkim standardima i zahtjevima, između ostalog, definira se udžbenik za koji se navodi da je to „nastavno i odgojno-obrazovno sredstvo koje omogućuje primjenu suvremenih nastavnih strategija poučavanja i učenja te nastavnih metoda (komunikacijske, iskustvene, projektne, problemske, egzemplarne i dr.), upućuje na druge izvore za stjecanje znanje i potiče na proširivanje i produbljivanje znanja.“ Udžbenik je

---

⁷ *Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*, Narodne novine, 117/2010. www.nn.hr (28. 11. 2015.)

⁸ *Usp. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje*. 2011. Ministarstvo znanosti obrazovanja i sporta. www.mzos.hr (28. 11. 2015.)

usklađen s *Nastavnim planom i programom*⁹, a koncipiran je u skladu s nastavnim gradivom koje je unutar udžbenika podijeljeno na nastavne cjeline, odnosno na poglavlja i nastavne jedinice koje su pak usklađene sa satnicom nastavnog predmeta. Nadalje, navodi se da je udžbenik strukturiran u skladu s didaktičkim spoznajama i zahtjevima metodike odgojno-obrazovnog područja¹⁰, dakle udžbenik mora pratiti suvremenu metodologiju i to tako da uvodi pedagoške i psihološke spoznaje koje će učenika poticati na rad, učenje te razvijanje vlastitih sposobnosti i mogućnosti.

Etički zahtjevi tiču se poštivanja temeljnih ljudskih načela. Udžbeničkim sadržajem (tekstovima, slikama, ilustracijama i sl.) trebala bi se promicati ljudska jednakost, tj. poštivati vrijednosti obrazovne politike unutar Republike Hrvatske, ali isto tako i uvažavati kulture i vrijednosti drugih nacija. Pod tim zahtjevima podrazumijeva se i to da udžbenik promiče „načela jednakosti, pravednosti, ljudskog dostojanstva, hrvatski nacionalni identitet, međukulturalno razumijevanje, ravnopravnost itd.“¹¹

Nadalje, *Udžbeničkim standardom* obuhvaćeni su i jezični zahtjevi kojima se određuje da se udžbenici pišu hrvatskim standardnim jezikom u skladu s hrvatskim pravopisom. Tekstovi unutar udžbenika moraju biti primjereni učeničkoj dobi, odnosno učeničkim (pred)znanjima i sposobnostima. Također, tekstovi moraju biti jasni, pregledni, razumljivi te pružiti učenicima mogućnost usvajanja novih riječi čime bi bogatili svoj rječnik.

Osim samoga teksta, važnu ulogu imaju i popratne ilustracije i multimedijски elementi koji moraju odgovarati likovno-grafičkim zahtjevima i standardima. Oni prije svega moraju biti prikladni, funkcionalni i po mogućnosti iz domaće kulturne baštine čime se promiče hrvatska tradicijska kultura. Osim toga, trebaju biti i povezani sa sadržajem te na taj način učeniku olakšati razumijevanje i učenje nastavnoga gradiva. U te zahtjeve i standarde spadaju i tehnički zahtjevi za izradu udžbenika i dopunskih nastavnih sredstava. Njima je određen opseg udžbenika, format i svezak tiskanog udžbenika, pismo (grafički jasni znakovi), namijenjenost višegodišnjoj uporabi, tiskanje na ekološki čistomu papiru te mogućnost popratnog multimedijskog elektroničkog nastavnog materijala koji uključuje CD-ROM, DVD-ROM itd.

Kada se sagledaju svi propisani zahtjevi i standardi, može se zaključiti kako je udžbenik odgojno-obrazovna knjiga koja „...predstavlja jedno od najkritiziranijih nastavničkih

---

⁹ *Nastavni plan i program* donosi plan nastavnog rada po razredima u kojem se navode cjeline i teme, a zatim slijede odgojno-obrazovna postignuća unutar kojih se razlikuju znanja, npr. jezične funkcije, gramatičke strukture, leksička područja i sl. te sposobnosti i vještine kao što su slušanje, govorenje, čitanje, pisanje i dr.

¹⁰ Usp. *Didaktičko-metodički standardi i zahtjevi*. 2011. U: *Udžbenički standard*. Stavak 3., str. 2.

¹¹ Usp. *Etički zahtjevi*. 2011. U: *Udžbenički standard*. Stavak 2., str. 2–3.

sredstava, no nemoguće ga je potpuno zamijeniti jer predstavlja ne samo sredstvo za rad nego je i instrument komunikacije između nastavnika i učenika“ (Bušljeta 2012: 44).

4. Leksikološki sadržaji u udžbeničkome opisu

Nastavni proces prikazuje se kao komunikacijski proces u kojem učenik komunicira s jezičnim i jezikoslovnim gradivom (prvotna komuniacija), komunicira s učiteljem i učenicima te različitim didaktičkim sredstvima. U srednjoškolskoj nastavi proučava se jezik (kao sustav jezične zakonitosti), a to proučavanje, navodi Rosandić (1996: 12) pretpostavlja apstraktno mišljenje i kognitivni angažman. Usvojene jezikoslovne spoznaje prenose se u jezične djelatnosti kao što su čitanje, pisanje, govorenje, slušanje, a na taj način nastava utječe na razvijanje jezične i jezikoslovne kulture. Jezikoslovno se gradivo iz nastavnog programa prenosi u udžbenik koji uspostavlja sustav tzv. udžbeničkih jedinica koje se oblikuju ovisno o temeljnoj metodičkoj koncepciji udžbenika (receptivno-reproduktivni, komunikacijski, problemsko-analitički...) (usp. nav. dj.: 12).

Proces stvaranja udžbenika, njegovo prihvaćanje na stručnoj razini i naposljetku odabir udžbenika u nastavi neizbježna je situacija s kojom se svaki nastavnik mora suočiti te iziskuje mnogo truda i vremena. Mnogo je autora i izdavačkih kuća, stoga se nerijetko javljaju poteškoće jer je nastavnicima prilično zahtjevno pored toliko udžbenika odabrati onaj najbolji. S problemom se susreću i autori udžbenika koji moraju voditi računa o zahtjevima Ministarstva znanosti, obrazovanja i sporta, točnije o propisanom *Nastavnom planu i programu*, zatim o aktualnom *Zakonu o udžbenicima za osnovnu i srednju školu* te na kraju o *Udžbeničkom standardu*. Idući korak koji udžbenik mora „prijeći“ jest pozitivna ocjena recenzenata te Povjerenstva za odobravanje udžbenika. Nakon toga udžbenik je konačno spreman za uporabu. Za školsku godinu 2014./2015. odobreno je šest udžbenika hrvatskoga jezika u izdanju različitih nakladničkih kuća. Analizirajući dio tih udžbenika zapaženo je da sadržajno uglavnom slijede Nastavni plan i program za srednje škole, dok se na didaktičko-metodičkom planu ipak nešto razlikuju. S jedne strane autori su ograničeni i moraju poštivati Udžbenički standard, no s druge strane, u didaktičko-metodičkom kreiranju udžbenika, imaju slobodu i prepušteni su sami sebi. Dobro osmišljen udžbenik s novim idejama ipak jamči kvalitetniji rad nastavnika i učenika, no koja su to mjerila na temelju kojih je moguće odabrati dobar udžbenik? Tim pitanjem dolazi se do analize udžbenika za koju Neuner (1994) tvrdi da se ona može provoditi s obzirom na strukturu udžbenika, zatim na temelju zadanih ili

samostalno izrađenih kriterija, a pritom valja imati na umu da se na taj način može analizirati cijeli udžbenik ili samo neki njegovi dijelovi. Naposljetku, analiza se može provesti prema željama, potrebama, ali i mogućnostima određene skupine učenika. Prema toj klasifikaciji analiza udžbenika može se provesti s ciljem uvođenja novog udžbenika, u znanstveno-istraživačke svrhe, kao recenzija u postupku izdavanja i odobravanja udžbenika, ali i pri izradi vlastitih nastavnih materijala. Također, može biti nabranje osnovnih informacija o udžbeniku (broj stranica, nastavne cjeline unutar udžbenika, navođenje ciljne grupe učenika kojima je udžbenik namijenjen, razina znanja i jezične kompetencije koje se tim udžbenikom stječu i sl.). Dakle, pri analizi udžbenika potrebno je koncipirati određene kriterije koji su prikladni za taj postupak. Međutim, ne postoji objektivan i *najpovoljniji* izbor kriterija jer o primjerenosti udžbenika odlučuje nastavnik uzimajući pritom u obzir kvalitetu i stručnost kojom je obrađeno nastavno gradivo unutar udžbenika, potrebe i mogućnosti samih učenika, stručne savjete i znanja suradnika te poznavatelja toga područja i sl.

Kako je, međutim, širok izbor kriterija prema kojima valja analizirati udžbenik te procijeniti njegove kvalitete, u ovom radu zadaća mi je bila analiziranje udžbenika kroz elemente o koje udžbenik *zapravo* te se zbog toga njegova korisnost te praktičnost dovode u pitanje.

Analiza se temelji na četirima srednjoškolskim udžbenicima za četverogodišnju nastavu hrvatskoga jezika. Odabrani udžbenici su: *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika u XX. st.* čiji je autor Marko Samardžija, *Fon – Fon 4, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije* autorica Dragice Dujmović Markusin i Terezije Pavić-Pezer, zatim *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost* čiji su autori Lana Hudeček, Milica Mihaljević, Josip Pilić i Blanka Mesić. Treći analizirani udžbenik jest *Učimo hrvatski jezik 4, udžbenik hrvatskog jezika u četvrtom razredu gimnazije* autorice Marine Čubrić. Od navedenih udžbenika jedino *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika u XX. st.* nije dio *Kataloga*, no uvršten je u analizu jer je riječ o prvom udžbeniku hrvatske leksikologije i kao takav smatra se nezaobilaznim polazištem ovoga istraživanja. Dakle, tri su udžbenika za gimnaziju, a jedan je za strukovnu četverogodišnju školu. Već u samom *Nastavnom planu i programu* vidljive su neke razlike, a one su očite i u udžbenicima počevši od samog sadržaja. U sljedećoj tablici prikazan je pregled sadržaja u analiziranim udžbenicima iz kojih je vidljivo da različiti autori različito pristupaju istom nastavnom gradivu, odnosno drugačije dijele nastavne cjeline. Prikaz je općenit i tiče se samo sadržaja, tj. nastavnih cjelina.

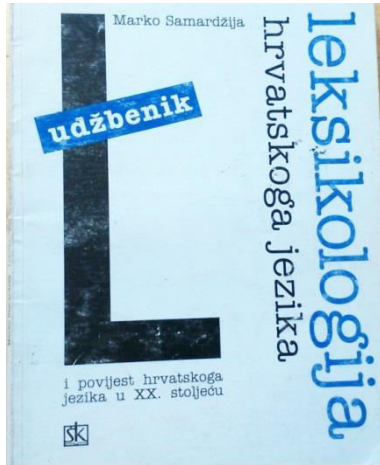
Tablica 4: Nastavne cjeline unutar analiziranih udžbenika

<i>Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika u XX. st.</i>	<i>Fon-Fon 4</i>	<i>Učimo hrvatski jezik 4</i>	<i>Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4</i>
Jezični sustav i jezični znak	Uvod u leksikologiju	Mali uvod u lingvistiku	Znak i sustav znakova
Jednoznačnost i višeznačnost leksema	Značenjski odnosi među riječima	Leksem i leksikologija	Odnosi među riječima
Sinonimija	Raslojenost leksema	Jezični sustav i jezični znak	Sinonimija
Antonimija	Jezično posuđivanje	Struktura jezičnoga znaka	Antonimija
Homonimija	Onomastika, frazeologija	Jednoznačnost i višeznačnost jezičnoga znaka	Homonimija i polisemija
Vremenska raslojenost leksema	Tvorba riječi	Vrste značenja	Vremenska raslojenost leksema
Područna raslojenost leksema	Leksikografija	Paradigmatski i sintagmatski odnosi među leksemima	Područna raslojenost leksema
Funkcionalna raslojenost leksema	Hrvatski jezik u 20. stoljeću	Hiperonimi i hiponimi	Funkcionalna raslojenost leksema
Leksičko posuđivanje	Jezično izražavanje	Sinonimija	Leksičko posuđivanje
Prilagodba posuđenica		Antonimija	Jezični purizam i jezična kultura
Purizam i jezična kultura		Homonimija	Nazivlje
Imena		Slojevi u leksiku	Frazemi
Tvorba riječi		Vremenska raslojenost leksema	Leksikografija
Tvorba imenica, pridjeva, priloga i glagola		Područna (prostorna) raslojenost leksema	Hrvatski jezik u 20. stoljeću
Frazem		Funkcionalna raslojenost leksema	Tvorba riječi
Podrijetlo i vrste frazema		Onomastika	
Leksikografija		Međujezični dodiri i leksičko posuđivanje	
Hrvatski rječnici		Jezična norma	
Hrvatski jezik u XX. stoljeću		Jezični purizam	
		Frazeologija	
		Tvorba riječi	
		Leksikografija	
		Jezično izražavanje (Esej ili ogled, Rasprava, Komunikacijski tekstovi)	
		Povijest jezika (Hrvatski jezik u 20. stoljeću)	

Prema nastavnim cjelinama vidi se da se autori drže *Nastavnog plana i programa*, no pristup je različit: neki od njih vjerojatno smatraju da učenicima donekle olakšavaju učenje, barem na psihološkoj osnovi, ako im se predoči manji broj nastavnih cjelina, dok drugi smatraju da se lakše uči ako je gradivo rascijepano. Daljnjom analizom bit će vidljivo da se i sama obrada nastavnog gradiva, odnosno nastavnih cjelina razlikuje od udžbenika do udžbenika. Budući da Samardžijinim udžbenikom leksikologija prvi put ulazi u hrvatske srednje škole, njemu će se pridati veća pozornost pa će biti analiziran zasebno, dok će ostala tri udžbenika biti analizirana usporedno. Također, kroz analizu tih triju udžbenika bit će vidljivo da im Samardžijin udžbenik u većini slučajeva služi kao polazna literatura pa su njegove definicije i podjele nerijetko korištene.

4.1. Struktura hrvatskih srednjoškolskih udžbenika iz leksikologije

„Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika u XX. st.“

Udžbenik *Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika u XX. st.* autora Marka Samardžije prvi je udžbenik hrvatske leksikologije. Izdala ga je Školska knjiga 1995. u Zagrebu. Iako se ne nalazi u *Katalogu obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole u školskoj godini 2014./2015.*, uvršten je u analizu ponajprije zbog izvrsno postavljenih temelja leksikologije, a zatim i zbog sustavnosti, jednostavnosti i preglednosti. Zbog toga ovaj je udžbenik

polazište mnogim novijim izdanjima pa je nerijetko slučaj da se drugi autori referiraju na nj. Udžbenik započinje predgovorom u kojemu autor napominje da je pisan u skladu s važećim Nastavnim planom i programom, a namijenjen je učenicima četvrtog razreda srednjih škola. Nadalje, ističe opsežnost leksikologije i njenu složenu problematiku zbog čega ona ne može biti u potpunosti obrađena u jednom srednjoškolskom udžbeniku. Napominje i činjenicu, koja će se potvrditi u daljnjoj analizi udžbenika, da su stručni nazivi problem jer se uz nove nazive koriste postojeći, ali u nešto izmijenjenom ili potpuno novom značenju. Predgovor završava rečenicom: „Ovim udžbenikom leksikologija hrvatskoga jezika (...) prvi puta ulazi u srednje škole kao nastavno gradivo samo desetljeće i pol nakon što se leksikologija u nas afirmirala kao sveučilišna disciplina“ (1995: 6). Njome je potvrdio relevantnost ovog udžbenika, kako za područje same leksikologije tako i za cijeli hrvatski jezik. Što se same strukture tiče, udžbenik se sastoji od osamnaest nastavnih cjelina. Svaka cjelina počinje uokvirenim popisom pojmova koji će se obrađivati. Prateći tekst, na desnim su marginama naznačeni bitni pojmovi kako bi se učenici, ali i nastavnici lakše orijentirali.

Mnoštvo boja, ilustracija i dodatnih informacija karakteristična su obilježja današnjih modernih udžbenika, no Samardžijin je suprotnost tomu: nema šarenila i slika koje bi odvlačile učeničku pažnju tako da je sva koncentracija usmjerena na nastavno gradivo. Također, zamijećeno je da nema nikakvih pitanja za ponavljanje, no autor se već u predgovoru opravdava te navodi da „svaku nastavnu cjelinu čine lekcija u udžbeniku, s njom povezana pitanja i zadaci u vježbenici i ponavljanje, uvježbavanje i provjera usvojenoga nastavnog gradiva“ (1995: 5). Dakle, udžbenik prvenstveno služi za učenje gradiva, a pitanja i

zadatke učenici će pronaći u vježbenici. Osim toga, u udžbeniku nema ni uobičajenog pojmovnika koji je danas sastavni dio udžbenika. Iako se čini da taj udžbenik pruža tek najosnovnije podatke o temeljnim leksikološkim pitanjima, uzevši u obzir vrijeme nastajanja ovog udžbenika, lako je shvatiti zašto je udžbenik pisan na tako jednostavan način, a sve to ne umanjuje njegovu vrijednost te se s razlogom smatra relevantnom hrvatskom literaturom, kako 1995., tako i danas.

Krenuvši od prve nastavne cjeline, Samardžija recipijente upoznaje s komunikacijskim procesom. Prihvativši činjenice da je sporazumijevanje društvena radnja ostvarena komunikacijskim sustavom, a da se svaki komunikacijski sustav sastoji od znakova, dolazi se do zaključka da je jezik znakovni sustav. Kako bi to bolje objasnio, autor se poslužio prikazom trokuta čiji vrhovi označavaju označitelja (izraz znaka), označenika (sadržaj znaka) te predmet. Između navedenih vrhova postoje odnosi; dok su između predmeta i sadržaja (BC) te izraza i sadržaja (AB) označeni kao temeljni odnosi, veza između izraza i predmeta (AC) je neizravna pa se uspostavlja posredstvom sadržaja. Od navedenih točaka, izraz i sadržaj pripadaju jezičnom znaku, dok predmet pripada izvanjezičnoj zbilji. Ako se uzme u obzir da jezični znak nije uvijek jedna riječ, pogrešno bi bilo izjednačavati ta dva pojma. Iako su jezični znak i izvanjezična zbilja povezani, nije uvijek lako zamisliti tu vezu. U tom slučaju riječi se razlikuju po stupnju određenosti svoga značenja pa se razlikuju punoznačnice (imenice, glagoli, zamjenice, pridjevi, brojevi, prilozi), dakle riječi koje imaju leksičko i gramatičko značenje, dok nepunoznačne riječi (prijedlozi, uzvici, čestice, veznici) imaju samo gramatičko značenje. Silić – Pranjković (2005: 184) također navode da nepunoznačne riječi služe za uspostavljanje sintaktičkih i značenjskih odnosa među punoznačnicama, no osim prijedloga, veznika, uzvika i čestica ovdje spadaju i zamjenice jer iako stoje na mjestu punoznačnica, one nisu to.

Definiravši leksem kao „oblik punoznačnice koji predstavlja ukupnost njenin oblika i značenja“, a leksikologiju kao „granu jezikoslovlja koja proučava i opisuje leksik“ (1995: 10) Samardžija nadodaje da se svaki leksem, kao i jezični znak, sastoji od izraza i sadržaja. Taj sadržaj određuje hoće li leksem imati jedno značenje ili više njih pa se može govoriti o jednoznačnicama i višeznačnicama. Suvremeno doba donosi promjene i u jezičnom sustavu, stoga je očekivano da se razvojem komunikacijskih potreba povećava broj značenja leksema. Broj leksema nije stalan, no svejedno postoji potreba da oni ostanu zabilježeni na jednom mjestu – u rječniku. Umijeće sastavljanja i pisanja rječnika naziva se leksikografija. Samardžija naglašava da je leksikografija u starija vremena značila leksikologiju i leksikografiju zajedno, no, ipak, on jasno razdvaja te dvije discipline bez obzira što

leksikografija koristi spoznaje leksikologije u rješavanju problema izrade rječnika. To samo potvrđuje da su te dvije jezikoslovne discipline usko povezane. Spomenuvši značenje leksema, treba razlikovati osnovno (glavno), izvedeno i prvotno (ishodišno) značenje. Iako se čini da su osnovno i prvotno značenje istoznačnice, Samardžija njihovu razliku objašnjava kroz primjer *vrača*. „Leksemu *vrač* danas je osnovno značenje 'gatalac, pogađač', a prvotno mu je značenje 'liječnik'“ (1995: 14). Dakle, prvotno značenje bilo bi ono značenje koje je određeni leksem imao prilikom svog nastajanja (*vrač* > *liječnik*), dok se osnovno značenje odnosi na značenje leksema koje neka govorna zajednica povezuje s izrazom (*vrač* > *gatalac*).

Uzevši u obzir da se leksemi pojavljuju zajedno s drugim leksemima i tako tvore kontekst, treba razlikovati dva tipa odnosa: sintagmatski i paradigmatički. Kako bi učenici lakše shvatili, Samardžija je paradigmatički odnos objasnio primjerima. Ako se u rečenici *Zabava je trajala dugo*, leksem *zabava* zamijeni nekim drugim leksemom, rečenično ustrojstvo ostaje nepromijenjeno, mijenja se jedino obavijesno ustrojstvo. Preko tog odnosa prelazi na hiperonimijsko-hiponimski odnos koji je objašnjen na sljedeći način: „Kad značenja dvaju leksema imaju većinu zajedničkih sastojnica, ali se razlikuju tako da je jednome pridružena nespecificirana, a drugome specificirana sastojnica, kažemo da između njih postoji hiperonimijsko-hiponimski odnos“ (1995: 17). Iako ta definicija zvuči pomalo neshvatljivo, kroz primjere se taj odnos može lakše shvatiti; pod leksemom s nespecificiranom sastojnicom misli se na hiperonim (nadređeni pojam), dok je hiponim (podređeni pojam) leksem sa specificirajućom sastojnicom. Posebno je zanimljiv pristup ovome odnosu čije će razlike biti vidljive u analizi ostalih udžbenika; dok je u ovom udžbeniku hiperonimijsko-hiponimski odnos uvršten u nastavnu cjelinu *Sinonimija*, u kasnijoj analizi ostalih udžbenika vidjet će se da se on spominje tek kojom rečenicom ili je uvršten u neku drugu nastavnu cjelinu. Što se tiče sinonimije, pod tim pojmom Samardžija podrazumijeva „semantički odnos između dvaju ili više leksema koji pripadaju istoj vrsti riječi i imaju različite izraze, a sadržaji im se podudaraju djelomično ili potpuno“ (1995: 17). Definicija je prilično razumljiva, jedino što bi moglo buniti studente jest „djelomično podudaranje“ jer se ne može razlučiti što sve spada u tu kategoriju. Iako postoje različite podjele sinonima, Samardžija (1995: 18) je naveo svoju. On sinonime dijeli po *zamjenjivosti u kontekstu* gdje razlikuje potpune sinonime ili istoznačnice koje je moguće međusobno zamijeniti u svim kontekstima (npr. *muzika* i *glazba*) i na djelomične sinonime ili bliskozačnice koje je moguće zamijeniti samo u nekim kontekstima (*generacija*, *pokoljenje*, *naraštaj*). Druga vrsta sinonima su oni po *prepoznatljivosti u kontekstu* gdje se razlikuju

općejezični ili samostalni sinonimi koje prepoznaju svi govornici istoga jezika (primjer za to su *muzika* i *glazba*) i individualne ili kontekstualne sinonime koji se odnose na stvaralaštvo pojedinih autora (kao primjer navedeni su glagoli iz stvaralaštva Slavka Kolara: *taktizirati* – *plivati*).

Četvrta nastavna cjelina obuhvaća antonimiju i antonime. Samardžija (1995: 21) antonime definira kao „lekseme suprotnih značenja“, a antonimiju kao „leksičko-semantičku pojavu značenjske opreke između dvaju leksema“ koja je svojstvo imenica, pridjeva, glagola, priloga i prijedloga. Kada se govori o klasifikaciji antonima, razlikuju se po podrijetlu: raznokorijenski (pravi ili primarni) i istokorijenski ili tvorbeni. Druga podjela je po naravi značenjske opreke gdje spadaju binarni antonimi, stupnjeviti te obratni antnimi. Iduća podjela obuhvaća djelomičnu i višestruku antonimiju koja se odnosi na višeznačnice; djelomična antonimija je ona u kojoj samo jedno značenje višeznačnice ima svoj antonim, a kod višestruke antonimije svako značenje višeznačnice ima svoj antonimski par. Naposljetku, postoji podjela na općejezične antonime koji se odnose na lekseme čije je antonimne parnjake lako pronaći i izvan konteksta (*skup – jeftin*) i kontekstualne antonime pod kojima se misli na lekseme koji su značenjski suprotstavljeni samo u jeziku jednog pisca.

„Kad se u jeziku izjednače izrazi dvaju leksema različitih značenja“ govori se o homonimiji, navodi Samardžija (1995: 26), te nadodaje da su homonimi „leksemi jednakih izraza“. Da bi se uopće moglo govoriti o homonimima, postoje neki uvjeti koje veza leksema mora zadovoljiti, a oni su sljedeći: leksemi moraju imati isti fonemski sastav, različita značenja, iste prozodijske značajke te se moraju isto pisati. Što se tiče načina nastajanja leksičkih homonima, spominju se četiri načina nastanka homonima: raspad polisemije višeznačne riječi, leksičko posuđivanje, tvorba riječi te glasovne promjene u prošlosti. U analizi ostalih udžbenika bit će prikazano slažu li se i drugi autori s ovim uvjetima i načinima nastajanja homonima ili su privrženiji nekoj drugoj podjeli.

Kulturni identitet nekog naroda obično se tematizira kroz jezik. Slojevitost i uska povezanost jezika i kultura dolazi do izražaja i u hrvatskome jeziku. Postoje razni čimbenici koji su utjecali, i još uvijek utječu, na leksik. Pritom se misli na vremenske, prostorne i funkcionalne čimbenike. Što se tiče vremenske raslojenosti leksika, Samardžija (1995: 30) leksički sustav hrvatskoga standardnog jezika dijeli na opći leksik i leksik ograničene uporabe. Općem leksiku pripadaju leksemi koji su poznati većem broju govornika, a samim time su i češće u komunikacijskoj upotrbi. Unutar njega razlikuju se aktivni i pasivni leksik. Aktivni leksik obuhvaća sve one lekseme kojima se u određenom razdoblju služi većina govornika hrvatskoga jezika. S druge strane pasivni leksik čine oni leksemi koji su iz

različitih razloga zastarjeli. Njemu pripadaju historizmi, arhaizmi, nekrotizmi i knjiški leksemi. Historizmi su leksemi koji su iz aktivnoga u pasivni leksik prešli zbog djelovanja izvanjezičnih faktora. Arhaizmi su leksemi koji su zastarjeli zbog djelovanja unutarjezičnih faktora, tj. zamijenili su ih suvremeniji oblici. Nekrotizmi su leksemi karakteristični za leksik pojedinoga pisca ili leksikografa, a nikada nisu postali dio aktivnoga leksika. Knjiški se leksemi javljaju samo u knjigama, najčešće rječnicima. Na prijelazu između aktivnoga i pasivnoga leksika nalazi se leksik «na prijelazu». Čine ga zastarjelice, pomodnice, oživljenice i neologizmi.

Hrvatski se jezik različito ostvaruje u različitim prostornim područjima. Prema veličini jezičnoga područja leksemi se dijele u tri skupine: lokalizme, regionalizme, dijalektalizme. Lokalizmi su leksemi koji pripadaju mjesnim govorima i kao takvi smatraju se najmanje područno rasprostranjenim leksemima. Leksemi koje rabe govornici na većem području od mjesnog govora, a manjemu od narječja nazivaju se regionalizmi. Dijalektalizmi su leksemi koji pripadaju nekom od triju hrvatskih narječja i kao takvi smatraju se leksemima s najvećom prostornom rasprostranjenošću. Sukladno narječjima razlikujemo štokavizme, kajkavizme i čakavizme. Ono što nadostaje ovoj nastavnoj cjelini jest karta Hrvatske na kojoj bi učenici mogli vidjeti kako su rasprostranjeni hrvatski dijalekti. Mnogo bi im lakše bilo predočiti si, u ovom slučaju područnu raslojenost leksika, ako bi pred sobom imali spomenutu kartu. Dijalektalizme, kao područno najrasprostranjenije lekseme, Samardžija je podijelio u pet skupina: leksičke (*banda – strana*), značenjske (*gaće – hlače*), tvorbeni (*slonek*), fonološki (*pes*) te etnografski (*kulen*). Tu su podjelu, vidjet će se kasnije, preuzeli i drugi autori. Naposljetku, funkcionalna raslojenost leksika odnosi se na pet funkcionalnih stilova hrvatskoga jezika koji dokazuju da je hrvatski standardni jezik višefunkcionalan. To su: književnoumjetnički, znanstveni, administrativni, publicistički i razgovorni stil. Zbog funkcionalnih ograničenja pojedini su leksemi posve obični i vrlo česti u nekom kontekstu, dok će se isti leksem u drugom kontekstu rijeđe pojavljivati. Izvrstan pregled funkcionalnih stilova Samardžija je prikazao dijagramom (usp. 1995: 41) u kojemu se jasno vide podstilovi književnoumjetničkog, publicističkog, znanstvenog i administrativnog stila, odnosno hibridni podstilovi književnoumjetničkog i publicističkog stila kao što su esejistički, reportažni, polemički i feljtonski podstil. Za književnoumjetnički stil Samardžija navodi da je „najotvoreniji stil svim leksičkim slojevima hrvatskog jezika“ jer se koriste „lokalizmi, regionalizmi, dijalektizmi, historizmi, arhaizmi, zastarjelice“ (1995: 42). U tom stilu treba razlikovati i poetizme, lekseme koji su karakteristični za pjesnički podstil. Suprotnost spomenutom stilu jest znanstveni stil za koji je karakteristična upotreba stručnih termina

određenih znanosti te objektivnost. Najsličniji njemu jest administrativni stil koji je karakterističan za poslovne dopise, službene spise itd. Za publicistički stil Samardžija navodi da je riječ o hibridnom stilu jer se znanstvena sažetost i objektivnost isprepliću s književnoumjetničkom individualnošću. Naposljetku, razgovorni stil je stil koji se prepoznaje u svakodnevnoj komunikaciji, češće u usmenoj, nego u pismenoj. Tipični leksemi ovog stila su kolokvijalizmi, žargonizmi i vulgarizmi. Samardžija zaključuje da je uz leksičku normu potrebno upoznati i stilističku normu hrvatskoga standardnog jezika kako bi govornici mogli raspoznati u kojoj je stilskoj funkciji neki leksem.

Zbog raznih utjecaja u prošlosti među narodima je neizbježno dolazilo do raznih dodira što je ostavilo traga i u jeziku. U takvim situacijama dolazilo je do jezičnog posuđivanja, tj. jedan narod u svoj jezik unese riječi nekog drugog naroda, odnosno jezika. Te riječi, koje su se više-manje prilagodile jeziku u koji su dospjele, nazivamo posuđenicama. Jezično posuđivanje odvija se između *jezika davatelja* i *jezika primatelja*, a ovisi o izvanjezičnim i unutarjezičnim razlozima. Pod unutarjezičnim razlozima misli se na nemogućnost nekog jezika da za neki novi pojam nađe odgovarajuću riječ, dok se pod izvanjezičnim razlozima misli na različite kulturne i društvene veze. Kako bi se odvio proces jezičnog posuđivanja, preko govornika se uspostavlja veza između dvaju jezika. U tom slučaju razlikuju se neke vrste posuđivanja. Samardžija (1995: 48) navodi kako postoje tri vrste jezičnog posuđivanja: izravno, neizravno i kružno. Ako je određena riječ izravno preuzeta iz jezika iz kojeg potječe, govori se o izravnom posuđivanju; ako se riječ preuzima preko jezičnog posrednika, tj. iz jezika iz kojeg je posuđenica preuzeta u hrvatski, a ne iz jezika iz kojeg izravno potječe, govori se o neizravnom posuđivanju; ako neki jezik posudi riječ, prilagodi je svom jezičnom standardu pa je onda posudi jeziku davalacu, radi se o kružnom posuđivanju. Kada je riječ o vrstama posuđenica, Samardžija ih dijeli na: tuđice, strane riječi, prilagođenice, prevedenice, egzotizme i internacionalizme. Svaku skupinu je definirao, oprimjerio i uvrstio u dijagram. Osim navedenih posuđenica, razlikuje i prevedenice koje je definirao kao „hrvatske lekseme koji izrazom i sadržajem nasljeđuju izraz i sadržaj leksema u stranom jeziku“ (1995: 51). Značenjske prevedenice druga su skupina leksema koje je rezultat posuđivanja u kojemu se posuđuje samo značenje nekog leksema i pridružuje ga se postojećem izrazu (hrv. *miš* – eng. *mouse* kao računalna komponenta). Što se prilagodbe posuđenica tiče, Samardžija je i tu postavio temelje. Posuđenice se prilagođavaju normama hrvatskoga standardnoga jezika na četiri načina: grafijska i pravopisna prilagodba, fonološka, morfološka i značenjska. Promatrano iz današnje perspektive, zanimljiva je Samardžijina napomena kod grafijske i pravopisne prilagodbe da se „posuđenice iz jezika koji

se služi ćirilicom moraju transliterirati“ (1995: 52). Takvo što nije zamijećeno u ostalim udžbenicima, vjerojatno zbog ne tako daleke godine izdanja. Valja biti svjestan činjenice da posuđene riječi obično prolaze kroz više prilagodba pa se tako neke posuđene riječi „ponašaju“ kao da su izvorno hrvatske. Takve riječi nazivaju se usvojenicama, npr. *škola*, *ćamac*, *krumpir* itd. Za razliku od njih, *tuđice* su riječi koje se bar jednom svojom značajkom ne uklapaju u hrvatski standardni jezik, npr. *bicikl*.

Tom nastavnom cjelinom prelazi se na jezično čišćenje, odnosno jezični purizam. Samardžija (1995: 58) navodi koje skupine posuđenica ne ulaze u područje zanimanja jezičnih purista. To su: egzotizmi i eponimi, usvojenice te dio internacionalizama. Recipijente bi moglo zbuniti to što se nigdje ne navodi koji to internacionalizmi jesu zahvaćeni purističkim nastojanjima, a koji nisu. U svakom slučaju, ono što puristi ističu jest to da svaka pretjerana upotreba posuđenica nije dobra i gdje god je to moguće, treba je zamijentiti odgovarajućom hrvatskom riječi. Također, purizam se ne odnosi toliko na razgovorni stil (na žargone, vulgarizme i sl.), koliko na stilski neobilježenu upotrebu hrvatskoga standardnog jezika.

Unutar leksikologije razvila se posebna znanstvena disciplina koja proučava imena – onomastika. Pritom treba uvažiti činjenicu da se pri proučavanju imena onomastika koristi i spoznajama nekih drugih znanstvenih disciplina kao što su dijalektologija, povijest, etnologija i sl. Govoreći o imenima, valja napomenuti da su podijeljena u dvije skupine: imena ljudi i imena mjesta. U hrvatskoj antroponimiji (imenima ljudi) razlikuju se tri vrste imena: osobna imena, nadimci i prezimena. Samardžija (1995: 62) navodi da su „osobna imena najstariji sloj hrvatske antroponimije (...) što potvrđuju najstariji zapisi hrvatskih imena na latinskom, npr. na Bašćanskoj ploči (kralj *Zvanimir*)“. Hrvatska osobna imena razlikuju se po podrijetlu, stoga se može razlikovati nekoliko slojeva. To su slavenski sloj (npr. *Zdeslav*), kršćanski sloj (*David*, *Ana*, *Šimun* itd.), sloj hrvatskih narodnih imena (*Trpimir*, *Tomislav* i sl.), islamski sloj, tj. imena orijentalnog podrijetla (*Osman*, *Sulejman*...), sloj posuđenih imena (*Igor*, *Nataša*) te sloj pomodnih imena (*Elvis*...). Iz današnje perspektive, pomodna imena postaju sve popularnija, a neka tradicionalna hrvatska imena pomalo se zaboravljaju. No bez obzira je li riječ o tradicionalnom imenu (*Tomislav*), nekom nesklonjivom imenu stranog podrijetla (*Nives*) ili o imenu nastalom po uzoru na nekog stranog glumca ili pjevača (*Harry*), ime je bilo i ostalo važnom društvenom činjenicom i sredstvo raspoznavanja. Kako bi se razlikovali od svojih imenjaka, ljudi su smislili nadimke, a nakon njih i prezimena koja u 16. stoljeću postaju obveznim prilikom upisivanja u matične knjige. I prezimena, kao i imena, nastaju prema različitim izvorima. Samardžija (1995: 63) navodi da su prezimena „najmlađi dio

antroponimije“, a da ih je najviše nastalo prema očevu imenu (patronimi). Ostala prezimena nastala su prema zanimanjima (*Kovač*), nadimcima (*Bačvar*), mjestima, gradovima, zemljama (*Posavec*, *Baranjec*). S druge strane, toponimija se odnosi na zemljopisna imena, a čine ju: ekonimi/ojkonimi (imena mjesta), oronimi (imena gora) te hidronimi (imena voda). Uz imena mjesta vežu se i njihovi stanovnici, stoga možemo govoriti o etnicima (*Zagrepečanin*) te o kteticima – posvojnim pridjevima koji su izvedeni iz imena naseljenih mjesta (*zagrebački*). Naposljetku, Samardžija navodi egzonyme – hrvatska imena za naseljena mjesta izvan Hrvatske, npr. *Gradac* za *Graz*, *Jakin* za *Ankonu* itd. Kako bi si učenici lakše predočili podjelu imena, Samardžija je to prikazao dijagramom u kojem se jasno vidi što pripada antroponimima, a što toponimima. Dakle, imena su važan dio svake kulture. Svako ime ima svoju priču, svoju povijest i podrijetlo koje svjedoči različitosti i vremenskim promjenama, u ovom slučaju, hrvatske kulturne i jezične baštine.

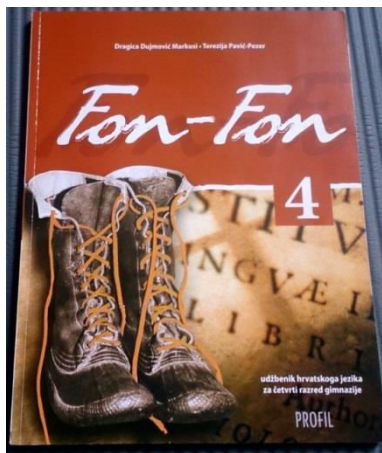
Uz leksičko posuđivanje i raspad višeznačnosti, tvorba riječi najčešći je način obogaćivanja rječnika. Da bi se stvorio novi leksem, treba mu polazište koje je nastalo prema tvorbenom uzorku već postojećeg leksema. Taj polazišni leksem naziva se osnovnim leksemom, a onaj koji nastaje tvorbenim procesom naziva se tvorenicom. Ta dva leksema stoje u tvorbenoj vezi. Za nju je bitno, navodi Samardžija (1995: 68) da „između osnovnog leksema i tvorenice istodobno postoji izrazna i sadržajna veza“. Tvorbenom analizom tvorenice se raščlanjuju na tvorbene sastavnice: tvorbenu osnovu, prefiks, sufiks te interfiks. Jasno je da se te tvorbene sastavnice povezuju na različite načine, stoga se može govoriti o šest osnovnih tvorbenih načina: sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksalna tvorba, slaganje, složeno-sufiksalna tvorba i srastanje. Nadalje, Samardžija spominje izvođenje i slaganje kao dva osnovna postupka, ali nigdje ne navodi koji od tvorbenih načina spada gdje. U analizi ostalih udžbenika vidjet će se da se oko nekih tvorbenih načina dvoji spadaju li u izvođenje ili u slaganje.

U tvorbi riječi u hrvatskom jeziku tvorbeni načini nisu jednako česti. Govoreći o tvorbi imenica, one se tvore na pet načina: sufiksalsnom tvorbom, prefiksalsnom tvorbom, prefiksarno-sufiksalsnom tvorbom, slaganjem te složeno-sufiksalsnom tvorbom. Za svaki način Samardžija je pomno opisao i naveo primjere. Najplodniji tvorbeni način imenica sufiksalna je tvorba za koju je navedeno da njome „nastaju brojne značenjske skupine imeničkih tvorenica među kojima je najbrojnija skupina imenica koje znače osobu“ (1995: 74). Što se tiče tvorbe pridjeva, oni nastaju na četiri načina: sufiksalsnom, prefiksalsnom tvorbom, prefiksarno-sufiksalsnom tvorbom, složeno-sufiksalsnom tvorbom. I tu je najčešća sufiksalna tvorba u kojoj, navodi Samardžija (1995: 78), treba razlikovati tvorbu opisnih i odnosnih

pridjeva. Glavni načini tvorbe priloga, ali i glagola su: sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba te prefiksarno-sufiksalna tvorba. I dok je za imenice, pridjeve i priloge najčešći tvorbeni način sufiksalna tvorba, kod glagola je to prefiksalna jer je od većine hrvatskih glagola moguće prefiksom napraviti novi glagol. Također, valja napomenuti da se autoru potrala pogreška jer se u tekstu navodi da je prefiksalna tvorba najčešći tvorbeni način u glagola, a prefiksarno-sufiksalna tvorba najrjeđi. No paralelno s tekstom, na marginama piše da su oba tvorbeni načina najčešća kod glagola.

Da je neka veza leksema frazem, može se reći samo onda kad ona zadovoljava četiri uvjeta. Za Samardžiju (usp. 1995: 84) prvi je uvjet to da veza leksema mora biti postojana u tom smislu da članove nije moguće ispuštati, ali ni zamjenjivati. Drugi uvjet je taj da se ta veza leksema sastoji od najmanje dviju punoznačnica, kao što su imenica i pridjev ili imenica i prilog itd. Treći uvjet „zahtijeva“ da kod bar jedne punoznačnice dođe do značenjske pretvorbe. I posljednji uvjet, ali ne i manje bitan, jest taj da se veze „kao leksičke jedinice mogu u kontekstu aktualizirati u svim sintaktičkim funkcijama u kojima se pojavljuju leksemi“ (1995: 84). Jezikoslovna disciplina koja proučava frazeme naziva se frazeologija, no ona kadšto ima i drugo značenje pa ju se još i definira kao ukupnost frazema nekog jezika, npr. hrvatskog. Što se tiče podrijetla i vrsta frazema, Samardžija ih je podijelio prema vrsti riječi kojoj pripada njihova središnja punoznačnica (imeničke, glagolske, pridjevske i priložne), prema sintaktičkom ustrojstvu (frazemi rečenice i frazemi sintagme), prema podrijetlu (najstariji, nacionalni, prevedeni frazemi, frazemi biblijskog podrijetla).

„Fon-Fon 4“

Udžbenik *Fon-Fon 4* autorica Dragice Dujmović Markusi i Terezije Pavić-Pezer namijenjen je učenicima četvrtih razreda gimnazije. Pisan je u skladu s *Nastavnim planom i programom te Hrvatskim nacionalnim obrazovnim standardom*, stoga ga je Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta odobrilo i uvrstilo u *Katalog*.¹² Na početku svakoga udžbenika očekuje se predgovor, no njega ovdje nema. Predgovor je vrlo važan dio svakoga udžbenika jer se u njemu, osim što se objašnjava

¹² *Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole u školskoj godini 2014./2015.* Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta. <www.mzos.hr> (28.11.2015.)

konceptija, učenici mogu motivirati da se služe udžbenikom pri proučavanju određene nastavne cjeline.

Nakon sadržaja, a prije uvoda u prvu nastavnu cjelinu, prikazana je konceptija udžbenika u kojoj autorice objašnjavaju oznake, sadržaje, okvire i sl. Nakon toga prikazan je pregled jezikoslovnih disciplina i pojmova s kojima su se učenici dosad (trebali) upoznati, a ako i nisu ili su zaboravili, imaju dobar temelj prije učenja novog gradiva. Također, posebno su označene discipline čije su obrade predviđene u četvrtom razredu srednje škole. To su: leksikologija (leksem), leksikografija, semantika, etimologija i dijalektologija.

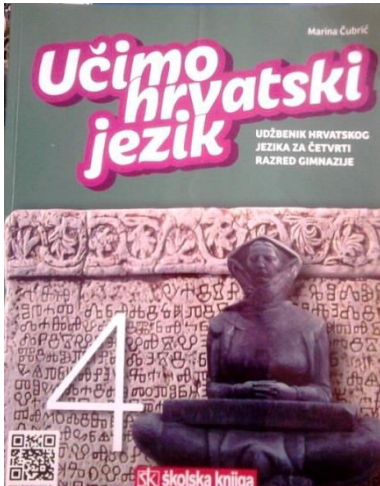
Udžbenik čini devet nastavnih cjelina, a svaka je nastavna jedinica podijeljena na više podnaslova te se na taj način postiže jasnoća i preglednost. Pomoglo bi kad bi se ispod svakoga podnaslova uvrstila pitanja koja bi pomogla nastavniku da se fokusira na ono bitno u sadržaju, a s druge strane pomoglo bi učeniku da provjeri svoje (prethodno) znanje, ali i da ima jasne smjernice za predstojeće nastavno gradivo. Dakako, tim bi se pitanjima provjerilo i jesu li ispunjeni obrazovni, funkcionalni i odgojni ciljevi nastave.

Nakon svake cjeline uvršten je podnaslov *Ponovite i primijenite* pod kojim se kriju dva-tri pitanja koja se referiraju na prethodno obrađenu cjelinu. Učenike se potiče da znanje usvajaju i izvan učionice (npr. posluži se rječnikom stranih riječi, prošetajte svojim gradom, poslužite se izvorom na internetu...). Koliko je dobro što se u nastavu uključuju i druga područja iz naše svakodnevice te se od učenika zahtijeva upotreba različitih sredstava, toliko je upitno jesu li ta ista sredstva svim učenicima jednako dostupna. Nakon toga nalazi se i rubrika s informacijama za one koji žele znati više, a koja bi, po mome mišljenju, trebala sadržavati nešto više od definicija i pojmova. Prilično je monotono i ničim posebno ne privlači pažnju. Na kraju nastavne cjeline nalazi se podsjetnik s ključnim pojmovima, tablicama, kartama, najvažnijim podjelama.

Što se tiče popratnih slika, svaku nastavnu cjelinu unutar udžbenika prate ilustracije koje su više-manje vezane uz određeni sadržaj. Nažalost, dosta ilustracija nije naslovljeno, posebno opisano, niti postoje dodatne informacije ili popratna pitanja što je, gledano s didaktičko-metodičkog stajališta, pogrešno jer bi svaka ilustracija u udžbeniku, upravo zahvaljujući spomenutim neuvrštenim elementima, mogla dodatno motivirati učenike, poticati ih na razmišljanje, usmeno izražavanje te iznašanje kritičkog mišljenja. No *Udžbeničkim standardom* ne propisuju se kriteriji koji bi se striktno odnosili na ilustracije, stoga ni ne čudi što autori ne pridaju tome preveliku pozornost. Ključni pojmovi i definicije podebljani su te istaknuti crvenim okvirom.

Na samome kraju nalazi se pojmovnik, ali ne s objašnjenjima, nego je uz svaki pojam naveden redni broj stanice gdje se nalazi u udžbeniku što opet učenike tjera da određeni pojam potraže u udžbeniku.

„Učimo hrvatski jezik 4“

Marina Čubrić autorica je udžbenika *Učimo hrvatski jezik 4* koji, također, prati Nastavni plan i program, a namijenjen je učenicima četvrtog razreda gimnazije. Ni ovaj udžbenik nema predgovor, stoga udžbenik „započinje“ sadržajem. On je, za razliku od Fon-Fona 4 puno opširniji (što je razvidno i iz *Tablice 4*). U sadržaju nisu baš vidljive, odnosno jasno naznačene nastavne cjeline. Većina naslova je podebljana, stoga treba pomno gledati gdje završava jedna nastavna cjelina, a gdje počinje druga. No, po mome mišljenju, to je prilično nepregledno pa učenici, ali i nastavnici nemaju jasan pregled u nastavno gradivo. Jedino po čemu se može vidjeti kraj nastavne cjeline jest sažetak u kojemu se donose najvažnije definicije. Prema tome može se zaključiti da se udžbenik sastoji od dvadeset nastavnih cjelina plus „Povijest jezika“ kao posljednja cjelina.

U udžbeniku su korištene samo četiri boje što je dobra odluka jer se učenici mogu koncentrirati na ono bitno. Isto vrijedi i za ilustracije. Malo ih je, za njih nije navedena nikakva referencija, ali odgovaraju sadržaju koji prate. Takvu je koncepciju dobra jer je učenike četvrtih razreda srednje škole bolje motivirati konkretnim primjerima, nego šarenim slikama koje čak i nisu povezane sa sadržajem. U sklopu nastavnih cjelina, na rubovima stranica, nalaze se polja „Ako želiš znati više“ koja, u usporedbi s Fon-Fonom 4, više odgovaraju učeničkom uzrastu. Također, postoje i rubrike sa zanimljivostima u kojima se učenicima donose informacije, ali i zadaci koji bi ih trebali potaknuti na razmišljanje te usmeno izražavanje. Na kraju svake cjeline otisnute su rubrike „Treba znati“, „Treba razumjeti“, „Primijeni na nov način“ u kojima se ne donosi uobičajen popis pitanja, već se učenike potiče na kreativnost i upotrebu naučenog u svakodnevnim životnim situacijama. Na kraju udžbenika nalazi se kazalo pojmova u kojemu su, također, navedeni samo pojmovi i brojevi stranica.

„Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4“

Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4 udžbenik je hrvatskoga jezika za četvrti razred četverogodišnjih strukovnih škola, a djelo je Lana Hudeček, Milice Mihaljević, Josipa Pilića i Blanke Mesić. Specifičnost ovog udžbenika je u tome što se sastoji od triju dijela: Hrvatski jezik, Jezično izražavanje te Književnost. Budući da je za ovaj rad bitno područje leksikologije, analizirala sam samo prvi dio udžbenika. I u ovom udžbeniku izostavljen je predgovor, stoga svemu prethodi sadržaj. Autorice prvog dijela knjige *Hrvatski jezik* su Lana Hudeček i Milica Mihaljević koji su

taj dio nastavnog gradiva podijelile na petnaest nastavnih cjelina. Iako se u *Udžbeničkom standardu* navodi da je „sadržaj udžbenika popraćen slikama, fotografijama, multimedijским elektorničkim nastavnim materijalima, dijagramima, kartama, likovnim, grafičkim i drugim prilozima“, ovdje gotovo da i nema ilustracija, što nije bio slučaj u prethodno spomenutim udžbenicima. Također, izostavljene su rubrike kao što su zanimljivosti, informacije za one koje žele znati više te sadržaji nakon svake nastavne cjeline. Važniji pojmovi su podebljani unutar teksta, ali nisu posebno izdvojeni. Isto vrijedi i za definicije; od ostalog teksta razlikuju se samo time što su pisane u kurzivu. Učenicima bi ipak bilo lakše i preglednije kad bi definicije bile bolje označene ili barem ispisane u kratkom sadržaju nakon svake nastavne cjeline.

U udžbeniku je i nekoliko zanimljivo osmišljenih shema koje pomažu učenicima da bolje shvate obrađene jezične činjenice te sistematiziraju i vizualiziraju ono što su pročitali. Na kraju svake nastavne cjeline nalaze se zadaci za ponavljanje kojima se provjeravaju samo obrazovni nastavni zadaci. Na posljednjim se stranicama udžbenika nalazi jezikoslovni pojmovnik, a nakon njega i kazalo jezikoslovnih pojmova.

Važniji se sadržaji unutar udžbenika ne razlikuju jasno od ostalih vrsta sadržaja, a prema tome može se zaključiti da se autorice ne pridržavaju *Udžbeničkog standarda* i točke 10. u kojoj je navedeno da “udžbenik poštuje postojanje razlika među učenicima tako da nudi sadržaje na dvije do tri razine znanja razlikujući ih prema stupnju složenosti”. Također, ne poštuju ni točku 8. u kojoj se navodi da „udžbenik podržava otvorenu nastavu (komunikacijsku, iskustvenu, projektnu, problemsku i druge vrste), upućuje na druge izvore te

potiče na proširivanje i produbljivanje znanja”. Svaki bi udžbenik trebao raznim zanimljivostima motivirati učenike te ih potaknuti da se koriste različitim izvorima informacija kao što su sekundarna literatura, filmovi, radijske emisije, internetski izvori itd. Na taj bi se način učenika potaknulo na kreativnost, razmišljanje i samostalan rad kojim bi vježbao svoje usmeno i pismeno izražavanje. Budući da toga nema, tu činjenicu smatram nedostatkom ovog analiziranoga udžbenika.

Analizom usklađenosti navednih udžbenika s dijelom *Udžbeničkoga standarda*, tj. usporednom raščlambom udžbenika hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije i strukovne škole dobio se uvid u didaktičko-metodičke prednosti ili propuste svakoga od njih. Takva analiza trebala bi poslužiti kao poticaj za stvaranje didaktičko-metodičko kvalitetnijih udžbenika za nastavu hrvatskoga jezika, odnosno za suvremeniju koncepciju nastave iz toga predmeta. Na temelju analiziranih formalnih značajki udžbenika očito je da su promjene u njihovom planiranju i sastavljanju neophodne kako bi učenici lakše savladavali gradivo i jednostavnije uočavali dijelove gradiva relevantne za poznavanje određenih tema. Ponajprije treba nadopuniti aktualni *Udžbenički standard*, odnosno njegove didaktičko-metodičke standarde i zahtjeve. Pritom smatram da ih je potrebno proširiti, odnosno odrediti jasn(ij)e kriterije te ih detaljno objasniti kako bi se olakšao rad autorima, a time i njihovim kasnijim korisnicima. Time bi učenici, ali i nastavnici, dobili udžbenik pisan u skladu sa suvremenim spoznajama didaktike i metodike koji je lišen nepotrebnih informacija, ilustracija i šarenila, a opet, dovoljno koristan, zanimljiv i pregledan kako bi učenici imali dobar pregled potrebnog nastavnog gradiva.

4.1.1. Leksička jedinica i (pojam) riječ – pokušaj definiranja riječi

Tri udžbenika obrađuju isto jezično područje, no tri različita pristupa dovode do tri različita uvoda u isto nastavno gradivo.

Učimo hrvatski jezik 4 jedini od analiziranih udžbenika u sadrži uvodnu riječ u predstojeće gradivo. *Malim uvodom u lingvistiku* učenike se upoznaje s jezikoslovljem. Istaknuti su pojmovi *jezik* i *riječ* za koje autorica navodi kratke priče počevši od Ivanova evanđelja, preko indijskih kasta, starih Grka, Rimljana, srednjeg vijeka, renesanse pa sve do danas. Ukratko, autorica kroz priču donosi kratak pregled razvitka jezika te na taj način ističe njegovu nezamjenjivu ulogu. Kao začetnika opće lingvistike spominje njemačkog teoretičara

Wilhelma von Humboldta, dok se osnivačem suvremene strukturalističke lingvistike smatra Švicarac Ferdinand de Saussure prema kojemu je jezik sustav znakova. Prikladnom ilustracijom učenicima je prikazana komunikacija, sporazumijevanje između pošiljatelja i primatelja poruke, a to je temeljna funkcija jezika kao sustava. Da bi se jezik mogao ostvariti, kroz govor, u govornoj realizaciji, mora imati svoj sustav znakova te na taj način prenositi informacije. Upravo se kroz to vidi povezanost govora i jezika; govor ima tendenciju promjena (različite izmjene i inovacije u jeziku), dok jezik kao apstraktan sustav znakova teži stalnosti i kao takav predmet je lingvističkog proučavanja.

Lingvistika je znanost koja je u stalnom razvoju i to zbog pojavljivanja novih spoznaja o jezičnoj djelatnosti. Ono što čini lingvistiku jest nekoliko znanstvenih disciplina koje s različitih aspekata proučavaju jezični sustav. Tako autorica navodi sljedeće discipline: povijest jezika, etimologija, dijalektologija, fonetika, fonologija, morfologija, sintaksa, tvorba riječi, leksikologija, semantika, stilistika. Budući da je predmet ovog udžbenika leksikologija, navedeno je da ona obuhvaća onomastiku, leksikografiju, frazeologiju te terminologiju.

Nakon upoznavanja s lingvistikom, njezinim disciplinama te temeljnim pojmovima, autorica prelazi na predmet proučavanja hrvatskoga jezika u četvrtom razredu srednje škole, a to je leksem te jezikoslovna disciplina koja ga proučava – leksikologija.

Nastavnu cjelinu započinje sljedećom definicijom: „Leksikologija je lingvistička (jezikoslovna) disciplina koja proučava i opisuje leksik, rječnik, rječnički sustav jednog jezika. Proučava i opisuje vanjsku i unutrašnju strukturu riječi i njihove uzajamne odnose i uporabu u komunikaciji. Proučava lekseme sa sinkronijskog stajališta i sa stajališta individualne osnove riječi...“ (Čubrić 2014: 12). Čitajući ovu definiciju, s kojom počinje upoznavanje učenika s novim gradivom, ne bi začudilo da se svakomu u glavi stvori nekoliko potpitanja, npr. Što je leksik?, Što znači vanjska i unutrašnja struktura riječi?, Što je uopće leksem i što znači proučavati ga sa sinkronijskog stajališta? itd.

Tu definiciju učenici ne mogu u potpunosti shvatiti, a od učenja napamet nemaju velike koristi, stoga je prvo trebalo objasniti određene pojmove da bi učenici mogli shvatiti što to točno leksikologija proučava. Također, autorica navodi poddiscipline leksikologije, a to su: onomastika, leksikografija, frazeologija, terminologiju te tvorba riječi. No na prethodnoj stranici također su navedene poddiscipline leksikologije, samo što je tvorba riječi navedena kao zasebna disciplina. To učenike može zbuniti, a nigdje nije navedeno objašnjenje zašto je autorica napravila dvije različite podjele.

Nadalje, definira leksem za koji navodi da je „složena jezična jedinica koja je ukupnost svih gramatičkih, paradigmatičkih oblika i svih leksičkih značenja“ (Čubrić 2014:

13). I ova je definicija pomalo nejasna te da učenike može zbuniti atribut „paradigmatski“. Tu bi definiciju trebalo pojednostaviti te navesti onu koju bi učenici (lakše) shvatili. Samardžija (1995: 10) navodi da je leksem ukupnost oblika i značenja jedne riječi, odnosno svi gramatički oblici i sva značenja jedne riječi. Time je rečeno isto, ali na jednostavniji način. A ako se tome pridoda i poneki primjer, učenici će svakako shvatiti što je leksem.

Za razliku od njega, *Fon-Fon 4* kreće s pojmom *riječ*. Pred učenike se stavlja zadatak koji bi ih trebao motivirati te uvesti u predmet proučavanja na nastavi hrvatskoga jezika. Spomenuti nedostatak u prethodnom udžbeniku, nasreću, ovdje se ne ponavlja. Autorice postupno uvode učenike u područje leksikologije i to tako da kreću od pojma *leksem* za koji navode da je to oblik riječi koji predstavlja skup svih svojih značenja i gramatičkih oblika (npr. *riječ* – sva značenja i svi padežni oblici jednine i množine). No osim te, u udžbeniku se nalaze još dvije različite definicije: „Leksem je jedinica leksičkoga sustava koja predstavlja sve oblike i sva značenja neke riječi“ te „leksem je naziv za apstraktnu jedinicu (pojam) koji označava sva značenja i sve oblike jedne riječi“. Budući da su u udžbeniku objašnjene punoznačne i nepunoznačne riječi, iz ovih definicija nije jasno odnosi li se leksem na punoznačnu i(li) ne punoznačnu riječ. No kako nije jasno izrečeno, može se samo pretpostaviti da se leksem odnosi na oboje.

Promotre li se definicije leksema u drugim udžbenicima (koji nisu predmet analize), ali i u svjetskoj literaturi, naići će se na veoma različite definicije koje ovise o teoriji unutar koje je leksem definiran. Horvat i Mihaljević (2007: 166–167) navode nekoliko primjera iz različitih izvora: prema Samardžiji (1995: 10) leksem je nužno punoznačna riječ; Hudeček, Mihaljević i Pilić (2003: 12) navode da je leksem riječ (punoznačna ili nepunoznačna). Nadalje, Simeon u *Enciklopedijskom rječniku lingvističkih naziva* (1969: 751) za leksem također navodi nekoliko definicija: „1. leksička jedinica u rječniku; 2. jedinica riječi koja se sastoji od jedne ili više riječi i koja tvori jedan pojam; 3. riječ promatrana u kontekstu jezika, tj. uzeta u čitavoj ukupnosti svojih oblika i značenja“. Horvat i Mihaljević (usp. 2007: 167) ističu da za školsku praksu ponajprije treba krenuti od svrhovitosti te pogledati zašto se uopće uvodi pojam leksem.

U udžbeniku se navodi da se riječi dijele na punoznačne (riječi koje imaju leksičko i gramatičko značenje – imenice, glagoli, pridjevi, brojevi i priloz) te na nepunoznačne riječi koje imaju samo gramatičko značenje (prijedlozi, veznici, čestice i usklici). No ovu podjelu Horvat i Mihaljević (usp. nav. dj.: 168) smatraju nejasnom i nesvrhovitom. Postavljaju pitanje zašto bi riječi *on* (zamjenica) ili *vrlo* (prilog) bile punoznačnije od npr. riječi *ispod* ili *iznad* (prijedlozi). Objašnjavaju da je u navedenom primjeru baš suprotno,

stoga zaključuju da „leksem ne obuhvaća samo promjenjive riječi pa ga se može upotrijebiti i kad se govori o nepromjenjivim riječima, npr. leksem *NA* ima samo oblik *na*, leksem *IZNAD* ima samo oblik *iznad*.“

U udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* prva nastavna cjelina počinje vrstama *znakova* te se učenike upoznaje sa semiologijom. Preko znakova autori dolaze do definicije jezika za koje navode da je to „sustav jezičnih znakova“. Jezik služi za sporazumijevanje, a autori navode da „jezik nije stalan i nepromjenjiv sustav, već sustav koji se neprekidno mijenja u vremenu i prostoru. S tom tvrdnjom se ne slaže Marina Čubrić koja u svojem udžbeniku navodi suprotno; za nju jezik teži nepromjenjivosti i stalnosti, a govor je taj koji ima stalnu težnju za unošenjem promjena u jezik.

Ferdinand de Saussure spominje se samo u jednoj rečenici, a to je da prema njegovoj podjeli „pismo kao konkretno i pojedinačno ostvarenje jezika spada u govor.“ Učenici iz te rečenice mogu ponešto shvatiti, ali trebalo im je malo bolje predočiti njegovu podjelu na jezik (*langue*) i govor (*parole*). Nakon znaka i njegove jezične strukture, dolazimo do leksema za koji autori navode definiciju koja se opet u jednoj nijansi razlikuje od definicija u prethodnim udžbenicima: Leksem je riječ uzeta u ukupnosti svojih oblika i značenja. Nadalje, leksem ne obuhvaća samo promjenjive riječi, stoga se može upotrijebiti i kada se govori o nepromjenjivim riječima. Tek nakon toga definiraju se lingvistika, leksikologija, leksikografija i semantika za koje se navodi doslovno jedna rečenica objašnjenja.

Dakle, iz analize uvodne nastavne cjeline potvrđuje se tvrdnja da se istom gradivu pristupa na različite načine: *Učimo hrvatski jezik 4* počinje s lingvistikom, prelazi na leksikologiju, završava leksemom te jezičnim znakom. *Fon-Fon 4* počinje pojmom „riječ“, zatim se definiraju leksem i leksikologija, dok je jezični znak posljednji. *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* ima obrnut pristup; počinje jezičnim znakom, preko leksema do jezikoslovnih disciplina. Osim različitog pristupa, uočene su različite definicije osnovnih pojmova što samo stvara dodatna pitanja.

Struka o nekim jezičnim problemima nema uvijek jedinstveno mišljenje, no podaci bi u svim udžbenicima (misli se na one koje je MZOS provjerilo i odobrilo) morali biti jedinstveni te usuglašeni, a pojmovi i definicije jasno i precizno definirani te objašnjeni. Drugim riječima, bilo bi dobro da analizirani problemi potaknu raspravu te dovedu do jednoznačnijih i ujednačenijih rješenja u školskoj praksi i školskim udžbenicima. Tako bi se povećala razina jezične kulture, a i smanjili bi se problemi prilikom učenja hrvatskoga jezika čime bi se ujedno povećalo zadovoljstvo učenika, nastavnika, ali i svih ostalih korisnika toga jezika.

4.1.2. Opis strukture jezičnog (i komunikacijskog) znaka

Ako se krene od činjenice da je komunikacija primarna funkcija jezika, onda je logično da on treba imati dogovorene i usustavljene znakove koje će svi članovi unutar neke jezične zajednice moći razumjeti i koristiti za sporazumijevanje. Iz toga proizlazi da je jezik sustav znakova, no da bi se mogao objasniti taj sustav, treba definirati pojam *znak*. Jezični znak u lingvistici predstavlja osnovnu jedinicu jezika kao semiološkoga sustava, odnosno predstavlja jezičnu činjenicu u kojoj su sjedinjeni označitelj i označeno. U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* „znak u najširem smislu obuhvaća simbole, signale i indekse“ (Čubrić 2014: 15). Autorica nadalje obrazlaže da svi znamo što je znak, ali da ga je teško definirati kratko jer ima nekoliko značenja. Kako bi potvrdila tu tvrdnju, prikazala je pet znakova, ali objašnjava samo četiri: „Prva četiri znaka nejezični su znakovi. Nejezični znakovi jesu pojava koja zastupa neku drugu pojavu u komunikacijskom sustavu, ali ne i poruku. Prometni znak, bilo koji, nije znak po svojoj prirodi i nije uvijek znak, nego je on znak prema konvenciji“ (Čubrić 2014: 17). No iz toga objašnjenja učenici teško mogu shvatiti poantu. Ako je već koristila takve primjere, autorica je trebala bolje objasniti nejezične znakove ili ako se već nije moglo pronaći jednostavnije obrazloženje, onda je trebalo naći prikladniju ilustraciju ili je potpuno izbjeći pa kroz neki drugi primjer objasniti na razumljiviji način.

Što se tiče strukture jezičnoga znaka, objašnjena je preko izraza (označitelja) koji predstavlja materijalni dio te sadržaja (označenog) koji u sebe preslikava pojam iz izvanjezične zbilje. Iako zvuči pomalo nerazumljivo, autorica nakon toga objašnjava izvanjezičnu zbilju za koju navodi da je „to sve ono što nas okružuje, fizičko i nefizičko, pojavno i nepojavno“ (Čubrić 2014: 19). Kako bi učenici što bolje shvatili odnos izraza i sadržaja, uz tekst se nalazi i prigodna ilustracija koja na primjeru jabuke prikazuje taj odnos.

Objašnjavajući izraz jezičnog znaka dana je definicija koja je popraćena primjerima, a uz to je i naznačeno da *izraz jezičnog znaka* i *riječ* nisu isto, kao što to nisu *riječ* i *leksem*. No kod sadržaja jezičnog znaka navedene su samo definicije prema kojima bi učenici trebali razlikovati *sadržaj*, *značenje*, *smisao*. Učenicima bi puno lakše bilo shvatiti te definicije kada bi uz njih bili navedeni primjeri. Sadržaj jezičnog znaka može imati dva značenja: leksičko i gramatičko, a kako bi to lakše shvatili, učenicima je dan zadatak da određenim riječima odrede vezu između sadržaja i izvanjezične zbilje. Iz navedenih primjera koji uključuju imenice, pridjeve, usklrike, čestice, zamjenice, veznike, glagole, priloge, prijedloge učenike se navodi na razmišljanje te zaključivanje da je nekim leksemima lakše pridružiti sadržaj iz

izvanjezične zbilje. Tim zaključkom dolazi se do klasifikacije leksema prema semantičkom kriteriju gdje se leksemi dijele s obzirom na stupanj određenosti značenja. Dijele se na punoznačnice (imenice, pridjeve, zamjenice, glagole, brojeve, priloge) te na nepunoznačnice (prijedlozi, uzvici, čestice, veznici). Autorica navodi da „punoznačnice imaju „puno značenje“ – i leksičko i gramatičko te da su to, uglavnom, promjenjive riječi“ za razliku od nepunoznačnica koje imaju samo gramatičko značenje.

Jezični znak u *Fon-Fonu 4* prikazan je pomoću trokuta čiji vrhovi prikazuju izraz (označitelj), sadržaj (označenik) te predmet (izvanjezična zbilja). Uz svaki vrh trokuta pridodan je i primjer: izraz /z/, /v/, /o/, /n/, /o/ kao niz glasova te z v o n o kao niz glasova; sadržaj *zvona* – (1) predmet u obliku stošca kojim se proizvodi zvuk; (2) znak dan zvonjenjem; (3) predmet u obliku zvona. Tim prikazom učenicima je lakše shvatiti jezični znak; pojam označen nizom glasova, odnosno nizom slova ima svoje značenje, a to je sadržaj jezičnoga znaka. Sastavni dio znaka je i predmet, no on pripada izvanjezičnoj zbilji, stvarnosti kojom smo okruženi. Uzme li se u obzir veza između predmeta, izraza kojim je označen taj predmet u izvanjezičnoj zbilji te govornikovo predodžbi o odnosu izraza i sadržaja, dolazi se do zaključka da iako se nazivi u jezicima razlikuju, veza izraza i predmeta u izvanjezičnoj zbilji odgovara spomenutoj predodžbi.

Dok prethodni udžbenici počinju s leksemom i leksikologijom pa tek onda obrađuju jezični znak i njegovu strukturu, *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* obrađuje gradivo obrnutim redoslijedom: od jezičnog znaka, preko leksema, do lingvistike, odnosno leksikologije. Cjelina o jezičnom sustavu i jezičnom znaku relativno je slabo obrađena te se daju samo najbitnije informacije. Navodi se da se jezični znak sastoji od označenika i označioca, odnosno od sadržaja i izraza, a veza između njih je arbitrarna. Kao primjer navedeni su *pas, dog, Hund*, a svi ti izrazi odnose se na isti sadržaj i na istu izvanjezičnu zbilju. Nakon toga autorice prelaze na pojmove riječ i leksem.

Iz ovoga možemo zaključiti da je učenicima bitno shvatiti da postoji veza između pojma i njegova izraza, a ovisno o udžbeniku (autorima), dvočlana struktura jezičnoga znaka (izraz i sadržaj) prikazuje se kao tročlana, gdje je izrazu i sadržaju kao treća sastavnica pridružen predmet. Time se uključuje i mogućnost višeznačnosti izraza, s obzirom na činjenicu da je veza između predmeta i izraza arbitrarna, pa time i promjenjiva, što otvara mjesto dvama odnosima: denotaciji (osnovno značenje riječi) i konotaciji koja predstavlja kategoriju koja uključuje sva semantički relevantna obilježja leksema koja nisu obuhvaćena denotacijom (usp. Pišković 2013).

4.1.3. Leksikologija i leksikografija – razgraničenja i suodnos

O odnosu leksikologije i leksikografije već je bilo govora, stoga slijedi analiza tih odnosa u spomenutim udžbenicima.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* leksikografija se, uz onomastiku, frazeologiju i terminologiju navodi kao poddisciplina leksikologije. Autorica definira leksikologiju kao „lingvističku disciplinu koja proučava i opisuje leksik, rječnik, rječnički sustav jezika“ (Čubrić 2014: 12), dok za leksikografiju navodi, i to u rubrici *Ako želiš znati više*, da ona proučava načela i metode sastavljanja rječnika. Tek se pri kraju udžbenika spominje nešto više o leksikografiji i njezinom odnosu prema leksikologiji. Leksikografija je objašnjena kao „podskupina leksikologije iako je zapravo leksikografija prethodila leksikologiji“. Autorica tu tvrdnju ne objašnjava, nego samo dalje navodi da se „te dvije jezikoslovne discipline međusobno prožimaju. Leksikografija se s vremenom toliko širila da je prešla svoje okvire (najuže – bavljenje rječnicima) i tako je otvorila vrata novoj znanosti leksikologiji koja proučava lekseme na više razina nego što to čini leksikografija“. Ispod toga istaknuta je definicija da je „leksikografija dio leksikologije koji se praktično bavi sastavljanjem i pisanjem rječnika, proučava načela i teoriju sastavljanja rječnika“. Tom definicijom prestaje objašnjenje odnosa leksikologije i leksikografije po čemu se može zaključiti da je autorici najvažnije bilo da učenici shvate da je riječ o bliskim, no različitim pojmovima, ali ne i da shvate u kojim se sve to područjima oni isprepliću.

U udžbeniku *Fon-Fon 4* navedene su tri definicije leksikologije, no riječ je o prilično sličnoj formulaciji; leksikologija je grana jezikoslovlja koja proučava i opisuje leksik. Ovdje se leksikologiji posvetilo više prostora, stoga su autorice navele podjelu na leksikologiju u užem smislu za koju navode da proučava i opisuje leksik nekog jezika. Ona uključuje *leksičku* semantiku koja tumači prirodu riječi i određuje njezino leksičko značenje (osnovno, preneseno), a bavi se i tumačenjima odnosa među različitim riječima (antonimi, sinonimi, homonimi). Dalje se navodi da leksikologija proučava i *raslojenost leksika*, i to *vremensku* (aktivni leksik, pasivni leksik, leksik na prijelazu), *područnu* (mjesni govor, regionalni govor, dijalekt) i *funkcionalnu* (funkcionalni stilovi). Leksikologija u širem smislu obuhvaća: posuđivanje riječi iz drugih jezika, onomastiku, frazeologiju, tvorbu riječi te leksikografiju za koju se navodi da je to „znanost o sastavljanju jezika“. Nigdje se ne navodi što leksikologija u širem smislu proučava i opisuje; odnosi li se proučavanje i opisivanje leksika nekoga jezika samo na leksikologiju shvaćenu u užem smislu ili obuhvaća i onu shvaćenu u širem smislu?

Učenici to samo mogu nagađati. Što se tiče odnosa leksikologije i leksikografije, on nigdje nije pomnije opisan. Iako u udžbeniku postoji cijela nastavna cjelina o leksikografiji, logično bi bilo za očekivati da će se napisati rečenica više o odnosu s leksikologijom, no to ovdje, nažalost, nije slučaj.

Isto je i u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*. „Znanost koja proučava jezik zove se lingvistika ili jezikoslovlje. Leksikologija je jezikoslovna grana koja proučava riječi, no ne proučava samo leksik kao popis leksičkih jedinica, nego proučava i odnose među tim jedinicama. Njezin je zadatak da utvrdi sustavne odnose u leksiku. Leksikologija se bavi riječima (leksemima), a leksikografija rječnicima. Semantika proučava značenje pa se djelomično preklapa s leksikologijom.“ Ovaj odlomak jedini je iz kojeg bi učenici trebali nešto saznati o odnosu leksikologije i leksikografije. Zapravo, pred učenicima su četiri definicije iz koje se teško može zaključiti jesu li leksikologija i leksikografija na „istoj razini“ ili je možda jedna od njih glavna jezikoslovna disciplina, a druga njezina poddisciplina.

Na temelju ove analize vidi se da autori nisu previše pažnje posvećivali odnosu tih dviju jezičnih disciplina. U svakom udžbeniku navedene su definicije koje baš i nisu uvijek najbolje sročene, no autori nisu išli dalje od toga, stoga nigdje nisu navedena područja u kojima se te dvije discipline isprepliću, odnosno nigdje nije navedeno gdje je granica koja ih spaja/razdvaja. Također, primijećene su razlike u terminologiji: za leksikologiju se, ali i leksikografiju navodi da su to: jezikoslovne grane, znanosti, jezikoslovne discipline, znanstvene discipline. Bilo bi dobro da se i za to odredi jedinstvena definicija, a ne da u različitim udžbenicima, ili još gore u istom udžbeniku, ali na više mjesta, postoji nekoliko različitih termina.

4.1.4. Odnosi među leksemima

U komunikaciji svaki se leksem pojavljuje u vezi s drugim leksemom, odnosno za svaki leksem u leksiku možemo pronaći drugi leksem koji je s njom u nekom značenjskom odnosu. Govoreći o tome, treba razlikovati dvije vrste odnosa: sintagmatski i paradigmatiski.

Sintagmatski su odnosi oni odnosi koji se uspostavljaju između leksema koji se ostvaruju u istoj sintagmi ili rečenice. S druge strane, paradigmatiski su odnosi oni koji se uspostavljaju između upotrebljenog leksema u tekstu i svakog drugog leksema koji bi se mogao upotrijebiti na istome mjestu da je govornikov izbor bio drugačiji, a promjenom leksema mijenja se obavijest. Razlikujemo sinonimiju, antonimiju, hiponimiju i homonimiju.

Hiperonimi i hiponimi

Kada se govori o hiperonimiji/hiponimiji, misli se na odnos između dvaju leksema od kojih jedan ima šire značenje (hiperonim ili značenjska nadređenica), a drugi je značenjski uži i dodatno specificira značenje prvoga leksema (hiponim ili značenjska podređenica). Dva hiponima ili više njih koji imaju isti hiperonim nazivaju se *kohiponimi ili supodređenice*.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* autorica spominje paradigmatiski odnos te navodi da se u njemu pojavljuje nadređeno-podređeni odnos. Na primjerima *ptice, vrapca, lastavice* objašnjava taj odnos prema kojemu je leksem *ptica* sadržajno širi od leksema *vrabac i lastavica* koji su posebno određeni po svom sadržaju, dakle specificirani su. Prema tome, *ptica* je hiperonim (nadređenica), a *vrabac i lastavica* hiponimi (podređenice). Autorici se potkrala greška pa je tako navela da se „leksemi nadređeni srodnim leksemima nazivaju hiperonimi ili *neodređenice*“, a trebalo bi pisati nadređenice.

Ova nastavna jedinica na sličan je način obrađena i u udžbeniku „Fon-Fon 4“. Služeći se primjerima u zadanom zadatku, učenici trebaju razvrstati nadređene i podređene pojmove. Nakon što ispune tablicu, lakše mogu shvatiti hiperonimijsko-hiponimijski odnos za koji se navodi da je to „znančenjski odnos u kojem je značenje jedne riječi sadržano u značenju druge riječi, npr. biljka – hrast, ruža, lipa.“ Tekstu je dodan i dijagram u kojem su navedeni primjeri pa učenici na taj način mogu vizualizirati i lakše zapamtiti hiperonimijsko-hiponimijski odnos.

Ovaj odnos u prethodnim je udžbenicima obrađen u sklopu odnosa među leksemima, odnosno značenjskim odnosima među riječima. No u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* hiperonimija i hiponimija nisu prikazane kao posebne nastavne jedinice, već su uklopljene u gradivo o jezičnom znaku. Navedene su samo sljedeće definicije: „Nadređena riječ zove se hiperonim, npr. psu je nadređena životinja. Podređene riječi zovu se hiponimi, npr. psu je podređeni jazavčar, pudilica, ovčar itd. Riječi koje se nalaze na istoj razini raščlambe zovu se istoredne, supodređene riječi ili kohiponimi“ (Hudeček – Mihaljević 2003: 11). Tim definicijama završen je odlomak o hiperonimijsko-hiponimijski odnosu. Učenicima su dane jednostavne, sažete definicije, a kroz primjere mogu jasnije shvatiti taj odnos.

Jedan (hiperonimijsko-hiponimijski) odnos, a prikazan je i objašnjen na tri različita načina. U jednom udžbeniku zamišljeno je da se ovom odnosu pristupi kao nečemu što treba definirati u nekoliko riječi, a dijagramom je olakšano razumijevanje definicija; u drugom se udžbeniku kroz zadatak traži učeničko promišljanje i zaključivanje, a tek zatim definiranje spomenutog odnosa; u trećem udžbeniku dane su samo definicije.

Ovo gradivo najbolje bi bilo objašnjeno kombinacijom svih triju udžbenika. Dakle, odnosi bi bili prikazani na sljedeći način: nastavnu jedinicu trebalo bi započeti zadatkom u kojemu bi učenici određivali hiperonime i hiponime, zatim bi te pojmove trebalo definirati u nekoliko riječi, a na kraju bi bio prikazan dijagram s primjerima u kojemu se jasno vidi što je hiperonim, što su hiponimi, a što su kohiponimi. Na taj bi način učenici najlakše zapamtili hiperonimijsko-hiponimijski odnos.

Sinonimija i antonimija

Sinonimija je jedna od najbolje proučavanih semantičkih kategorija (Petrović 2005:13), no i ovdje postoje različita stajališta oko termina koji opisuju sinonime, a razlučivanje odnosa među njima mnogo je teže nego razlučivanje odnosa između antonima. Kao što smo se već nekoliko puta dosad uvjerali da za obradu svake nastavne jedinice postoje razlike od udžbenika do udžbenika, ni za sinonimiju nije drukčija situacija. Kako postoje različita shvaćanja sinonimije, ne čudi što se ona različito definira te klasificira.

Sinonimi su, navodi se u recentnoj kroatističkoj literaturi, različiti leksemi unutar istog jezičnog sustava jednaka ili vrlo slična značenja, dakle razlikujemo ih prema obliku, a

sinonimija je odnos među sinonimima, tj. leksička pojava koja podrazumijeva potpunu jednakost značenja dvaju ili više leksema (istoznačnice) ili kao veliku sličnost značenja dvaju ili više leksema (bliskoznačnice). Tom temom bavili su se neki hrvatski jezikoslovci, stoga ću navesti njihove klasifikacije prema kojima će biti analizirana sinonimiju u udžbenicima. Prva klasifikacija je ona prema Stjepku Težaku (1991) koji sinonime dijeli na: prave sinonime (istoznačnice su na istoj standardnojezičnoj i stilskoj razini, npr. *iako* – *premda*, *pijetao* – *kokot*...); sličnoznačnice (npr. *psovati* – *kleti*, *hladan* – *studen*...); varijantni sinonimi (npr. *zrak* – *vazduh*, *žlica* – *kašika*...); tuđice (npr. *naglasak* – *akcent*, *stvaran* – *realan*...); sinonimi padežni i tvorbeni oblici (npr. *poštovati* – *poštivati*, *čim* – *čime* itd.). Druga klasifikacija je ona prema Marku Samardžiji (1995: 18) koji razlikuje potpune sinonime i djelomične sinonime, a druga vrsta uključuje općejezične ili samostalne sinonimi te individualne ili kontekstualne sinonime.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* navedena je sljedeća definicija: „Sinonimija je odnos između dviju ili više riječi koje imaju različite izraze, a iste (ili djelomično iste) sadržaje.“ Autorica sinonimiju povezuje sa strukturom jezičnoga znaka te objašnjava da je „sinonimija pojava kad za istu pojavu, stvar ili što drugo iz izvanjezične zbilje imamo dva različita izraza, dakle dva različita izraza (ili više njih) odnose se na isti sadržaj.“ Ako se sinonimi stave u paradigmatski odnos, navodi Čubrić, sadržajna strana nekon iskaza bit će ista. Za tu tvrdnju navodi sljedeće primjere: *Išao sam u ljekarnu*. *Išao sam u apoteku*. Iz ovih primjera može se zaključiti kako se sadržaj leksema *ljekarna* u potpunosti poklapa s leksemom *apoteka*. To su sinonimi koje nazivamo potpuni sinonimi ili istoznačnice, dakle leksemi koji mogu zamijeniti jedan drugoga u svim kontekstima. Ono na što se učenicima skreće pažnja jest to da su istoznačnice vrlo rijetke, a obično su to dva leksema od kojih je jedna hrvatska riječ, a druga posuđenica. No treba imati na umu da nije svaki odnos hrvatska riječ – posuđenica istoznačan jer u nekim slučajevima značenje posuđenice ima uže značenje od hrvatske riječi, stoga možemo reći da je njihovo značenje blisko, ali ne potpuno isto, npr. *start* se ne može u svakom kontekstu zamijeniti riječju *početak*. Kao drugu vrstu sinonima autorica navodi primjere *sjajno* – *blještavo* – *blistavo* na temelju kojih učenici mogu zaključiti da im je osnovno značenje isto, ali da opseg njihovog sadržaja nije jednak. Ako ih se promatra i u prenesenom značenju, čak ih se ni onda ne može zamijeniti u svakom kontekstu. Može se nekome poručiti da je *sjajno* obavio neki zadatak, no ako se taj prilog zamijeni riječju *blještavo*, vidi se kako to i nije baš najbolji izbor. Takvi sinonimi nazivaju se djelomični sinonimi ili bliskoznačnice. Još jedna podjela koja se navodi jest: općejezični (samostalni) sinonimi koji su prepoznatljivi kao sinonimi i izvan konteksta te kontekstualni ili

individualni sinonimi koji su rezultat uglavnom individualnog stvaranja, npr. u umjetničkim djelima.

Slična podjela nalazi se i u udžbeniku *Fon-Fon 4*, samo što su ih autorice jasnije izdvojile te ih klasificirale na sljedeći način: istoznačnice i bliskoznačnice spadaju u podjelu sinonima prema podudarnosti značenja, dok kontekstualni i samostalni sinonimi spadaju u podjelu sinonima prema usvojenosti. No osim te dvije podjele, one navode i treću vrstu sinonima, a to su *kontaktni sinonimi*. Objašnjavaju da su to sinonimi od kojih jedan pripada standardnom jeziku, a drugi nekom narječju ili funkcionalno obilježenom leksiku, npr. *patka – raca*.

U udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* autorice spominju termin *apsolutni ili pravi sinonimi* koji predstavljaju riječi koje se podudaraju i po značenju i po uporabi, odnosno koje imaju isto osnovno i izvedeno značenje, istu priopćajnu, komunikacijsku i uporabnu vrijednost. No ta je definicija u idućoj rečenici dovedena u pitanje jer autorice navode da tih sinonima u jeziku nema ili su veoma rijetki. Osim Samardžijine podjele na istoznačnice i bliskoznačnice (za koje se još navodi i termin nazovisinonimima), općejezične i individualne sinonime, navedena je i podjela na standardnojezične i nestandardnojezične sinonime, a spominju se i dijalektalni sinonimi pod kojima se podrazumijevaju riječi koje imaju isto osnovno značenje, ali su dio različitih narječja.

Dakle, vidimo da se udžbenici drže podjele Marka Samardžije, iako su i tu očite neke razlike. Npr. ono što su u jednom udžbeniku dijalektalni sinonimi, u drugom su kontaktni, a u trećem ih uopće nema. Po primjerima, definicijama i terminologiji može se zaključiti da su svi autori slijedili isti izvor: Samardžijin udžbenik, no jedino nije jasno zašto isto nisu napravili i kad je podjela sinonima u pitanju.

Slično situacija je i kod antonimije za koju svi autori navode da je riječ o leksičkoj pojavi suprotnih značenja leksema. U antonimijskom odnosu oprečni su sadržaji dvaju leksema pa je prema tome antonimija binaran odnos, kako se navodi u udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* ili simetričan odnos koji se spominje u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*. Što se same podjele tiče, i ovdje se uočavaju razlike. U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* autorica se odlučila za Samardžijinu podjelu, a jednaka klasifikacija antonima nalazi se i u udžbeniku *Fon-Fon 4*. Za svaku podjelu stoji razumljivo objašnjenje te su navedeni odgovarajući primjeri. No u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* podjela je nešto drugačija. Antonimi se dijele na različite načine: s obzirom na vrstu riječi nosioca antonimne opreke; s obzirom na tvorbenu strukturu (netvorbeni ili pravi antonimi te tvorbeni ili nepravi antonimi); s obzirom na broj članova antonimnog niza gdje

onda razlikujemo dvočlani, tročlani i višečlani niz. Pod funkcionalnom vrijednosti antonima navodi se podjela na općejezične i individualne antonime te na standardnojezične i nestandardnojezične antonime. Autorice su ovdje navele stilsku figuru *oksimoron* uz obrazloženje da se temelji na antonimnosti.

Homonimija i polisemija

Polisemija ili višeznačnost označava pojavu u jeziku pod kojim se podrazumijevaju iste riječi koje imaju dva ili više značenja. Smatra se jednom od fundamentalnih funkcionalnih faktora u jeziku jer omogućava govorniku ekonomično korištenje već postojećega vokabulara i to na način da se postojećim riječima pridaju nova značenja. Kad se spominje polisemija, obično se uz nju veže i homonimija; dok višeznačnica ima jedan izraz i jedan sadržaj koji ima nekoliko značenja, u homonimiji postoje dva leksema, odnosno dva ista izraza i dva sadržaja. Za razliku od sinonima i antonima koji su međusobno povezani svojim sadržajem, homonimi su riječi koje imaju isti oblik, ali različita značenja.

Za homonimiju Pišković (2013) navodi da je to „...slučajna formalna podudarnost dviju ili više riječi ili dvaju ili više oblika riječi...“, tj. to je odnos između riječi koje imaju isti oblik, ali različita značenja. Ono što ona navodi kao pravu homonimiju jest odnos kada se riječi podudaraju u svim gramatičkim oblicima koji se realiziraju u govornoj i pisanoj praksi, npr. *'atlas'* 'zbirka zemljovida' i *'atlas'* 'vrsta tkanine'. Riječi koje se podudaraju samo u pisanoj realizaciji nazivaju se homografi, a riječi koje se podudaraju samo u govorenoj realizaciji nazivaju se homofoni. Analizirajući ovu nastavnu jedinicu prema tim definicijama, uočene su razlike u definiranju homonima, njihovoj podjeli te načinu postanka. U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* za homonimiju se navodi da je to leksičko-semantički odnos dvaju (ili više) leksema kad su im isti izrazi, ali im je sadržaj potpuno različit. No ono što Pišković (usp. nav. dj.) izričito navodi jest to da „homonimija nije leksičko-semantički odnos, već samo slučajna formalna podudarnost...“. Nadalje, uspoređujući homonimiju i polisemiju, učenicima se kroz primjer pojašnjava razlika; kada je polisemija u pitanju, tada je u rječniku navedena jedna natuknica i sva njezina značenja, a kada su u pitanju homonimi, oni se u rječniku bilježe kao samostalni leksemi. Jednačice (drugi naziv za homonime) dijele se na leksičke i oblične. Dok se kod leksičkih homonima poklapaju izrazi osnovnog leksičkog značenja, kod obličnih homonima izrazi se izjednačavaju tek u gramatičkim oblicima koji su nastali deklinacijom,

konjugacijom ili komparacijom. Uvjeti nastanka homonima, koje je istaknuo Samardžija (1995: 27), navedeni su samo u ovome udžbeniku. Što se tiče načina nastajanja leksičkih homonima, Pišković (2013) spominje četiri Samardžijina načina nastanka homonima: raspad polisemije višeznačne riječi, leksičko posuđivanje, tvorba riječi, glasovne promjene u prošlosti, ali dodaje i peti način: podudarnost kratica ili skraćenica i punog oblika leksema. U analiziranim udžbenicima *Učimo hrvatski jezik 4* te *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* izostavljen je samo jedan način nastanka, a to je podudarnost kratica ili skraćenica i punog oblika leksema, dok se u udžbeniku *Fon-Fon 4* navode samo dva načina: posuđivanje riječi te tvorba riječi. Nigdje nije navedeno da postoji još koji način, a zašto ostali nisu navedeni i objašnjeni, nije poznato.

4.1.5. Raslojenost leksika

Vremenska raslojenost leksika

Hrvatskim se jezikom komuniciralo u različitim vremenima i u različitim društvenim uvjetima što je dovelo do raslojavanja njegova leksika. Na to su raslojavanje djelovali i razni izvanjezični te unutarjezični čimbenici od kojih se izdvajaju vremenski, prostorni i funkcionalni čimbenici, stoga je moguće govoriti o vremenskoj, prostornoj i funkcionalnoj raslojenosti leksika. Leksik čini skup svih riječi određenoga jezika, a svaka pojedina riječ kao dio jezika naziva se leksem.

U svim analiziranim udžbenicima nalazi se Samardžijina podjela (1995: 30), no neke sitne razlike ipak su primijećene. Iako ne postoji jedinstvena definicija aktivnoga leksika, autori se slažu da ga „čine riječi koje su u određenom vremenskom razdoblju poznate većini govornika nekoga jezika, da je njegova upotreba neutralna, dakle nije stilski ograničena“ (Dujmović Markusi/Pavić-Pezer 2014: 40), odnosno da je to „suvremeni leksik kojim se označuju pojave aktualne društvene, političke, ideološke, znanstvene i druge izvanjezične stvarnosti kojim se označuju suvremeni predmeti i pojave, suvremena znanstvena i tehnička postignuća“ (Hudeček/Mihaljević 2003: 27). No takav leksik sklon je promjenama pa mijenjanje uvjeta življenja uzrokuje i mijenjanje jezika kojim komuniciramo, stoga dolazi do prijelaza u kojemu leksemi iz aktivnog leksika prelaze u pasivni (ili obrnuto). U taj prijelazni sloj spadaju zastarjelice, pomodnice, oživljenice i neologizmi. I dok su ti pojmovi u *Fon-Fon 4* i *Učimo hrvatski jezik 4* izdvojeni i jasno objašnjeni, u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično*

izražavanje i književnost 4 nisu precizno odijeljeni. Naime, pod podnaslovom *Historizmi i arhaizmi* očekivao bi se tekst o tome. No autorice počinju sa *zastarjelicama* za koje navode da su to riječi koje se nalaze na prijelazu iz aktivnog leksika u pasivni. To su riječi koje „pripadaju“ starijim generacijama, stoga se danas sve rjeđe koriste. Ono što se nekad nazivalo *gombanjem* ili *fiskulturom*, danas je zamijenjeno nazivom *tjelesna i zdravstvena kultura*. Preko *zastarjelica* dolaze do *historizama i arhaizama* za koje navode da su zbog promjena, unutarjezičnih ili izvanjezičnih, prešli u pasivan leksik. No ono što može zbuniti učenike jest to da se u sklopu *historizama* spominju *oživljenice*. Dok su u drugim analiziranim udžbenicima *oživljenice* jasno određene kao leksik „na prijelazu“, ovdje se navodi da su *oživljenice* zapravo „historizmi koji ponovno zažive u jeziku“ što učenike može dovesti do zaključka da su i *oživljenice* dio pasivnog leksika. Autorice objašnjavaju da riječ o osobitoj vrsti *historizama* koji su u „pasivni leksik prognani političkom odlukom“, npr. *domovnica*, *poglavarstvo*, *kuna*, a njihov povratak u aktivni leksik djeluje kao da su u pitanju nove riječi. Oko pojmova *pomodnice i novotvorenice (neologizmi)* autori su prilično složni.

Za razliku od *historizama* koji su iz aktivnog leksika prešli u pasivni zbog djelovanja nekih izvanjezičnih faktora, *arhaizmi* nastaju djelovanjem unutarjezičnih faktora, dakle zbog promjena unutar samog jezičnog sustava. Ta je razlika u svim udžbenicima jasno naznačena i oprimjerena. Ono što nije navedeno, a nadovezuje se na prethodne nastavne cjeline pa bi bilo dobro znati jest to da „među arhaizmima ima i leksičkih i gramatičkih riječi, a historizmi su uvijek punoznačne riječi, i to gotovo uvijek imenice“ (usp. Pišković 2003). Slično objašnjenje može se pronaći samo u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* (2003: 29) gdje se navodi da su *arhaizmi* i neke nepunoznačne riječi, a da „nepunoznačna riječ nikad nije historizam jer izražava odnose koji se ne mijenjaju promjenom izvanjezične stvarnosti, društvenog uređenja, gospodarskih ili političkih prilika itd. Promjenom oblika ne mijenja se osnovni sadržaj riječi.“ Što se tiče odnosa sinonima i *arhaizama*, u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* nije ništa navedeno, u udžbeniku *Fon-Fon 4* piše da *historizmi* uglavnom nemaju sinonima, a pritom nije naveden nijedan primjer ako već postoji koji, dok se u udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* napominje da „*historizmi* ne mogu imati sinonime u aktivnome leksiku“ (2014: 60). Autori bi se i oko ove jezične činjenice trebali dogovoriti i odlučiti imaju li *historizmi* sinonime ili nemaju.

Uz *historizme* i *arhaizme* u pasivni sloj leksika obično se uvrštavaju nekrotizmi (*hapaksi*) te knjiški leksemi, no očito njih autori ne smatraju previše važnim jer ih možemo naći samo u udžbeniku *Fon-Fon 4*. Jednaku (ne)važnost ima i klasifikacija *arhaizama* koja se spominje samo u udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4*. Prema Marku Samardžiji (1995: 31)

arhaizmi se dijele u pet skupina: izrazni, sadržajni, tvorbeni, fonološki te grafijski i pravopisni. Kao takvi, oni su navedeni, opisani i oprimjereni u navedenom udžbeniku. U udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* spomenuti su samo tvorbeni arhaizmi, no nigdje se ne da naslutiti da osim njih postoji još četiri vrste arhaizama. Možda ne čudi toliko činjenica da ta podjela nije navedena u udžbeniku za strukovne škole, no u gimnazijskom bi udžbeniku, kao što je *Fon-Fon 4*, ipak trebala biti navedena.

Područna raslojenost leksika

Hrvatski se jezik različito ostvaruje u različitim prostornim područjima, stoga se može govoriti o leksemima jezičnog područja koja se dijele na lokalizme, regionalizme i dijalektalizme. U svim udžbenicima navedena je takva podjela te je popraćena kartom Hrvatske na kojoj su označeni dijalekti. Najviše pažnje posvećeno je leksemima s najvećom prostornom proširenošću – dijalektalizmima. Autori navode da su vrste dijalektalizama razvrstane s obzirom na razlike u odnosu na standardnojezične lekseme. No i tu su uočene razlike. U udžbenicima *Učimo hrvatski jezik 4* i *Fon-Fon 4* jasno su navedene, objašnjene i oprimjerene vrste dijalektalizama. Slijedeći Samardžijinu podjelu (1995: 36–37), navedeni su sljedeći dijalektalizmi: leksički/izrazni (*hiža*), značenjski (*jezero*), tvorbeni (*kumek*), fonološki (*pes*) te etnografski (*štrukli*). Iako u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* stoji podnaslov *Vrste dijalektalizama*, oni nisu nigdje izdvojeni i objašnjeni. Spominju se tek etnografski dijalektalizmi za koje se navodi da je riječ o „posebnoj skupini dijalektalizama koji označuju pojavu ili predmet karakterističan za područja na kojima se govori određenim narječjem“. Nastavnoj jedinici autori su pridodali i stilska obilježja dijalektalizama u kojima učenicima napominju da na hrvatskim narječjima nastaju razni publicistički tekstovi i književnoumjetnička djela, a kako bi se njegovao dijalektalni izraz, izlaze prigodni časopisi *Kaj* i *Čakavska rič*. Takva bi informacija više spadala pod rubriku *Zanimljivosti*, a ne da joj je posvećen cijeli podnaslov, tj. ako su se autorice već odlučile za to, tome su mogle ipak posvetiti više (korisnijih) informacija koje bi učenike zainteresirale za promišljanje i moguće rasprave.

Također, u udžbeniku *Fon-Fon 4* trebalo bi izdvojiti rubriku 5+, dakle rubriku za učenike koji žele znati više. U njoj autori donose informacije koje bi svi učenici trebali znati i kao takve trebale bi naći svoje mjesto u obveznom nastavnom gradivu, barem kad je riječ o gimnazijskom programu. To se odnosi na podjelu arhaizama koju je postavio Marko

Samardžija (1995: 31), a koju je preuzela i Marina Čubrić za svoj udžbenik. U istoj rubrici nalazi se i tablica u kojoj su usustavljena obilježja hrvatskih narječja. Možda ne bih to toliko zamijetila, ali zahvaljujući nastavnoj praksi u osnovnoj školi, obrađivala sam to područje s učenicima šestih razreda i oni su bez većih problema izdvojili neka obilježja za svako naše narječje, npr. u kajkavskome narječju ne provodi se sibilizacija (nogi), stoga pomalo čudi da je ovako nešto navedeno kao informacija za učenike koji žele znati više. Trebalo bi poći od činjenice da učenici ipak imaju neko prethodno znanje i da bi im ovakve činjenice trebale služiti kao ponavljanje, odnosno kao temelj za buduće znanje, a ne kao nešto što će samo pojedinci pročitati.

Funkcionalna raslojenost leksika

Hrvatski jezik mora svojim govornicima služiti u različitim situacijama. Nisu svi leksemi jednako pogodni u svakom kontekstu; isti je leksem u jednoj situaciji sasvim uobičajen, dok je u drugoj vrlo rijedak i stilski obilježen. Stoga, osim vremena i prostora jezik se raslojava i s obzirom na stilove i tada se misli na funkcionalnu raslojenost leksika. Najpoznatija podjela razlikuje pet funkcionalnih stilova koji se razlikuju prema određenoj sferi upotrebe jezika. Ona obuhvaća znanstveni, administrativni, književnoumjetnički, novinarsko-publicistički i razgovorni stil. Svaki stil ima svoje norme koje su ujedno i razlikovno sredstvo prema kojima se jedan stil razlikuje od drugih funkcionalnih stilova. Norma je ta koja u manjoj ili većoj mjeri dopušta individualnost nekoga stila pa će prema tome *najslobodniji* stil biti književnoumjetnički, a znanstveni će biti njegova suprotnost, dakle stil koji obavezno mora poštivati zadane norme. Također, svaki funkcionalni stil ima nekoliko podstilova, a s obzirom na to da su neki podstilovi na granici između dvaju funkcionalnih stilova, jasno je da oni nisu uvijek strogo odvojeni i da je međusobno prožimanje pojedinih stilova nekada neizbježno čime se potvrđuje činjenica da je i funkcionalne stilove teško podijeliti i jednoznačno definirati. O toj temi pisao je i Josip Silić (2005) koji se osim funkcionalnih stilova i njihovih podstilova, osvrnuo i na obilježja jezika koja odudaraju od postojećih jezičnih upotreba.

(Ne)poštujući odnos prema normi, književnoumjetnički funkcionalni stil prilično je slobodan, a time i otvoren leksemima iz svih leksičkih slojeva. Ono što je navedeno u svim analiziranim udžbenicima kao značajke ovoga stila su individualnost i subjektivnost što samo potvrđuje činjenicu da su autori takvih tekstova oslobođeni normi, odnosno dana im je

moгуćnost da koriste riječi iz svih jezičnih slojeva. Autori su za primjere naveli dijelove romana i suvremenih pjesama u kojima se jasno vidi odstupanja od normi. Npr. pjesma Ivana Slamniga *Kvadrati tuge* u kojoj su u osam stupaca nanizane po četiri riječi ili odlomak iz romana *Zagrepčanka* autora Branislava Glumca koji ne koristi interpunkcijske znakove kao ni velika početna slova. Iz navedenih primjera jasno se očituje sloboda pismenog izražavanja kao jedno od relevantnih obilježja književnoumjetničkoga stila. Zahvaljujući individualnoj slobodi tog stila, navodi Silić (2005: 387), književnoumjetničkom stilu „otvoren je put k svim drugim funkcionalnim stilovima.“

Razgovorni stil, kao dio hrvatskog standardnog jezika, najčešće se javlja u usmenim oblicima, no može se pojaviti i u pisanim medijima kao što su elektronička pošta, bilješke, poruke, različiti zapisi na forumima itd. Osobitost leksičke razine ovoga stila u određenoj mjeri odudara od standardnog jezika, stoga ekonomičnost, inovativnost i originalnost, spontanost te ekspresivnost ovoga stila dovodi do uporabe kolokvijalizama, žargonizama, poštapalica i pokojeg vulgarizma. Silić (2005: 388) navodi da je taj stil „prirodan i neusiljen način komuniciranja o svakodnevnim životnim problemima“ (...) a obiluje „i barbarizmima, i dijalektizmima, i regionalizmima, i vulgarizmima.“ Najbolji pristup ovom gradivu ostvaren je u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* jer se učenicima za svaki pojam, osim objašnjenja, navode i odgovarajući primjeri. Također, uz riječi iz razgovornog stila paralelno su napisane iste riječi/rečenice, ali prema standardnome jeziku, stoga učenici mogu vidjeti u čemu griješe u svakodnevnom govoru. Npr. *kupaona* umjesto *kupaonica*, *Došao sam s biciklom.* umjesto *Došao sam biciklom.* itd. U druga dva udžbenika ovo je nastavno gradivo slabije obrađeno te popraćeno slabijim primjerima; u udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* spominju se samo žargonizmi i vulgarizmi, ali se ne navode primjeri. Također, nigdje se ne navode kolokvijalizmi, poštapalice, pleonazmi koji su sastavni dio razgovornog stila. U udžbeniku *Fon-Fon 4* spominju se, uz kolokvijalizme, žargonizme i vulgarizme, barbarizmi koji se objašnjavaju kao nepotrebne tuđe riječi za koje imamo svoju zamjenu. Taj pojam napušten je u suvremenoj leksikološkoj teoriji. Kao primjer razgovornog stila autorice su odabrale ulomak Šoljanova romana. Iako se u njemu mogu pronaći značajke razgovornog stila, smatram da bi učenicima ipak bilo zanimljivije, a opet jednako poučno, da su za primjere dobili tekst koji je ipak bliži njihovoj svakodnevnici, tj. razgovornom stilu, npr. *Parti je bio u uzlaznoj fazi* Roberta Perišića.

Treći i vjerojatno najsloženiji funkcionalni stil jest publicistički (u *Fon-Fon 4*, *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*) ili novinsko-publicistički stil (u *Učimo hrvatski jezik 4*). Za njega se može reći da je stil javne komunikacije koji se ostvaruje u

govornome, ali i pisanome mediju. Njime se služe novinari i publicisti koji pišu tekstove za dnevne novine, časopise i internetske portale. Autori se slažu da taj stil s jedne strane „preuzima“ značajke književnoumjetničkog stila kao što je individualnost, a s druge strane „preuzima“ obilježja znanstvenog stila, odnosno njegovu sažetost i objektivnost. Poznato je da se publicistički stil može podijeliti na nekoliko podstilova: *publicistički u užem smislu* (ozbiljnije analitičko novinarstvo), *književno-publicistički* (putopisi, reportaža, kritika), *znanstveno-popularni* (knjige, feljtoni, članci) i *memoarski podstil* (sjećanja, uspomene, dnevni). Iako kao takva nije primijećena ni u jednom udžbeniku, naznake te podjele mogu se pronaći u udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4*. Iz teksta se može iščitati da autorica vijesti smatra „novinskim“ dijelom publicističkog stila i to zbog njihove sažetosti i objektivnosti. Nadalje, publicističke vrste imaju izraženu individualnost samog pisca koja se prikazuje u obliku humorističnih komentara, vlastitog stajališta ili neke jezične značajke. Naposljetku, autorica spominje popularni stil koji je uočljiv u novinskim člancima koji se tiču stručnih područja (ekonomija, umjetnost, politika...) pa su na taj način i stručni i znanstveni. U udžbeniku *Fon-Fon 4* navodi se da postoje različite *publicističke vrste*, a to su: vijest, intervju, reportaža, polemika i sl. A prema njima razlikuju se publicistički podstilovi: reportažni, esejistički, feljtonski i polemički. U udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* piše da se o ukviru publicističkoga stila ostvaruje mnogo žanrova koji se mogu podijeliti u dvije skupine. Prva skupina obuhvaća vijest, komentar, kroniku, prikaz, intervju, reportažu itd., a njihova je funkcija prvenstveno obavijesna. Druga skupina obuhvaća žanrove koje karakterizira veća mjera subjektivnosti. To su kratka priča, koserija, humoreska, esej, feljton i sl. Dakle, ni ta podjela nije izuzetak pa da možemo reći kako su se svi autori oprijedjelili za istu. Silić (2005: 384) za ovaj stil zaključuje da se od njega očekuje da „bude jezično i stilski raznolik, da sinonimno sučeljene riječi rabi u skladu sa zahtjevom žanra (...), da gramatičke oblike ne izjednačuje onako kako to čini administrativno-poslovni funkcionalni stil.“

Objektivnost, sažetost, usklađenost s normama hrvatskog standardnog jezika te ustaljena pravila izražavanja obilježja su administrativnoga stila. Kada se govori o njemu, obično se misli na njegovu uporabu u područjima koja obuhvaćaju zakone, izvještaje, dopise u diplomaciji, politici, državnoj upravi itd. Značajke ovoga stila, navodi Silić (2005: 379), su: „jednostavnost, jasnoća, točnost, potpunost, ujednačenost, eksplicitnost, kratkoća, određenost, terminologičnost, stilska neobilježenost i klišejiziranost.“ Ovaj je stil vrlo dobro obrađen u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*. Autorice su sustavno iznijele njegova obilježja, npr. stil koji je najpodložniji izvanjezičnim utjecajima, klišejiziranost

izraza, osiromašen leksik itd. Osim toga, u tablici su navele nekoliko primjera u kojima se vidi razlika između administrativnog stila i stilski neutralnog standardnog jezika. No ono što smatram najkorisnijim dijelom ovog stila jesu odrednice te primjeri kako napisati prijavu za natječaj te životopis. Treba imati na umu da ovaj udžbenik koriste učenici koji su na kraju svojeg srednjoškolskog (strukovnog) obrazovanja pa će im ovake smjernice dobro doći. Iako navedeni primjeri nisu idealni, mogu učenicima poslužiti kao temelj za zaposlenje, napredovanje u struci i sl. U gimnazijskim udžbenicima, *Fon-Fon 4* i *Učimo hrvatski jezik 4*, ovaj je stil šturo opisan; navedena su samo njegova obilježja i popratni primjer. Iz svih tih primjera i obilježja učenici bi trebali zaključiti da se prilikom pisanja molbi, zakona, dopisa, statuta i sl. ne koriste riječi koje pripadaju razgovornom stilu, npr. žargonizme ili riječi koje su dio pasivnog leksika kao što su historizmi, arhaizmi.

Naposlijetku, znanstveni funkcionalni stil određen je, navode Hudeček i Mihaljević (2003: 47), racionalnošću, strogošću, ekonomičnošću i objektivnošću znanstvenog sadržaja. Autorice su i ovom stilu pristupile na dobar način te ga jasno i sažeto prikazale učenicima. Navedena obilježja učenici mogu prepoznati u primjeru, u ovom slučaju znanstvenom tekstu o HIV-u. Ni ovaj stil nije jedinstven već se dijeli na strogo znanstveni te znanstveno-popularni (pedagoški) funkcionalni podstil. Strogo znanstvenim podstilom pišu se znanstveni radovi, dok se znanstveno-popularnim pišu članci, priručnici te udžbenici. Ta podjela navedena je samo u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*, dok se u drugim udžbenicima ona ne spominje. Zaključak za prethodni stil u gimnazijskim udžbenicima, vrijedi i za znanstveni stil: uz pokoje obilježje naveden je odgovarajući primjer.

4.1.6. Leksičko posuđivanje

Zbog raznih utjecaja dolazi do jezičnog posuđivanja koje se odvija se između *jezika davatelja* i *jezika primatelja*. Analizirajući udžbenike, uočeno je da autori udžbenika *Fon-Fon 4* i *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* slažu sa Samardžijinom podjelom te navode kako postoje tri vrste jezičnog posuđivanja: izravno, neizravno i kružno. Ti su odnosi vrlo dobro prikazani u udžbeniku *Fon-Fon 4* u obliku grafičkog prikaza kojim su predložene vrste posuđivanja, a svaki od njih popraćen je primjerima. Za razliku od njih, u udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* navode se samo izravno i posredno jezično posuđivanje, dok je kružno izostavljeno i to vjerojatno zato što je u hrvatskom jeziku vrlo rijetko pa su autorice zaključile da to i nije toliko bitna informacija. Kako se razlikuju vrste leksičkog posuđivanja, tako se

razlikuju i vrste posuđenica. S obzirom na jezik iz kojega posuđenice potječu razlikujemo anglicizme, germanizme, rusizme, galicizme, turcizme itd. S obzirom na stupanj prilagodbe hrvatskom jeziku razlikujemo usvojenice, prevedenice (kalkove) i tuđice, a s obzirom na izraz razlikujemo internacionalizme, egzotizme te eponime.

Tu podjelu pronaći ćemo samo u udžbeniku *Fon-Fon 4*. U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* nema takve podjele već se sve te riječi nalaze u istoj kategoriji, dok se u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* spominju samo internacionalizmi. Kada je u pitanju prilagodba posuđenica, opet se misli na onu podjelu iz Samardžijina udžbenika (1995: 52). Vrste prilagodba su: grafijska, fonološka, morfološka te značenjska prilagodba. To je gradivo prilično dobro obrađeno u udžbenicima *Fon-Fon 4* te *Učimo hrvatski jezik 4*. Iako se sve četiri razine prilagodbe dijele na podtipove, autori su se zadržali na osnovnim podjelama; definirali su svaki model te ga potkrijepili primjerima. Zanimljivo je to da se ovo gradivo ne spominje u *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*, tj. navedeno da se posuđenice prilagođuju na grafijskoj, pravopisnoj, fonološkoj, morfološkoj i semantičkoj razini, no nigdje nisu dana objašnjenja i primjeri, stoga takvo što učenicima previše i ne znači. Nadalje, na tu rečenicu autorice nadovezuju činjenicu da se s obzirom na stupanj uklopljenosti u hrvatski jezični sustav posuđenice dijele na tuđice, prilagođenice i usvojenice. Ako se uzme u obzir da većina učenika uočava i uči samo istaknute informacije, ovo bi uočili tek pomnim čitanjem. Tom nejasnom, neistaknutom podjelom učenici bi lako mogli protumačiti da su samo internacionalizmi posuđenice, dok tuđice, prilagođenice i usvojenice pripadaju nečemu drugome.

Neosporna je činjenica da se (hrvatski) jezik neprestano mijenja i da je jezično posuđivanje jedan od načina zadovoljavanja (novih) leksičkih potreba. Hrvatski jezik, kao i ostali jezici, oduvijek posuđuje riječi iz drugih jezika. Nekada su to češće bile riječi iz njemačkog i turskog jezika, a danas su to više anglicizmi. Takav „trend“ je neizbježan, pogotovo u područjima mode, informatike, glazbe itd. Mlađe generacije usvajaju i koriste takve riječi, a čak i ako postoji adekvatna zamjena u hrvatskom jeziku, oni će radije koristiti onu iz engleskog jezika. Iako se ne može svaka posuđena riječ zamijeniti hrvatskom, ipak bi trebalo težiti k tomu da se, gdje je moguće, ona zamijeni domaćom riječju.

4.1.7. Jezični purizam

Jezični se purizam osobito očituje u procesu standardizacije jezika, stoga se umjereni purizam smatra univerzalnom značajkom standardnih jezika. Hrvatski je jezik oblikovao aktivni odnos prema stranojezičnim činjenicama. To je skrb za jezičnu pravilnost koja ne prihvaća svaku stranu riječ pasivno, proizvoljno i bez prosudbe, ali je prihvaća ako mu je potrebna i pritom je usklađuje sa svojim jezičnim zakonitostima. Hrvatski se purizam očituje ne samo u otporu prema pasivnom preuzimanju stranih riječi, već prije svega u njegovu poticajnu djelovanju da se pokrenu vlastite mogućnosti u stvaranju izraza za izvanjezične inovacije: on je neophodan uvjet za stvaranje prevedenica u najširem smislu toga naziva. Jezičnim čistunstvom bavio se i Radoslav Katičić (1992: 55) koji navodi kako jezik „zahtijeva da se govoreći njime služimo izražajnim sredstvima koja mu pripadaju i koja su u njemu sadržana, a ne kakvim drugima“. Dakle, jezik je taj koji s jedne strane omogućuje, a s druge strane ograničava govorne sposobnosti sudionika komunikacije pa se na taj način odlučuje što ulazi u jezik, a što ne.

I ovo je nastavno gradivo drugačije prezentirano u analiziranim udžbenicima. Dok se u udžbeniku *Fon-Fon 4* ono nastavlja na posuđenice, kao nastojanje kojim se teži čistoći i pravilnoj upotrebi standardnog jezika, u ostalim se udžbenicima ono nastavlja na jezičnu normu koja određuje pravilnost jezičnih jedinica u standardnome jeziku. Njihova česta uporaba nije dobra, stoga ne čudi što jezikoslovci, puristi stalno napominju da se posuđene riječi, ako je ikakvo moguće, zamijene hrvatskim. Pišković (2013) navodi da je jezični purizam proces koji obuhvaća nekoliko koraka. To su: uočavanje ugroženosti jezika, identifikacija elemenata koji ga ugrožavaju, čišćenje pisanih javnih tekstova od tih elemenata, nastojanja da se preduhitri ulazak „prijetećih“ elemenata u jezik, zamjena uklonjenih elemenata prihvatljivim alternativama, recepcija tih zamjena i, naposljetku, procjena uspješnosti cjelokupnoga procesa. Svi ti koraci mogu se ostvariti samo velikim trudom. Osim toga, potrebno je osmisliti odgovarajuće zamjene, odnosno stvoriti prikladne hrvatske riječi kako bi se jezik što manje opterećivao posuđenicama, a na taj bi se način težilo jezičnoj čistoći. Leksička razina najpodložnija je vanjskim utjecajima pa je logično to što se jezični purizam ovdje najjasnije očituje. Upravo iz tog razloga puristi navode nekoliko savjeta kako bi što manje nepotrebnih izraza ulazilo u hrvatski standardni rječnik.

Fon-Fon 4 nešto oskudnije, a *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* jasno navodi i obrazlaže sljedeća pravila jezičnog purizma: tamo gdje postoji dobra domaća, ne

treba upotrebljavati stranu riječ; tamo gdje postoji dobra standardnojezična riječ, ne treba upotrebljavati dijalektizam; tamo gdje postoji dobra standardnojezična riječ s istim značenjem, ne treba upotrebljavati stranu riječ. U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* nisu navedena takva pravila, već je autorica odlučila istaknuti činjenicu da purizam u leksiku prati novotvorenice, prevedenice, dijalektizme i posuđenice, a da puristi posebno paze na pravopisne nepravilnosti, uklanjanje regionalnih značajki te ispravnu uporabu leksema. Također, navedeno je da purizam ne zanimaju eponimi i egzotizmi, internacionalizmi (djelomično) te posuđenice za koje nema dobre hrvatske zamjene. Iznošenje takve informacije zahtijeva dodatno objašnjenje jer ako se purizam ne odnosi na cijelu skupinu, npr. internacionalizama, autorica bi trebala objasniti što to točno spada, a što ne u navedenu skupinu. Također, nije ni jasno koje su to posuđenice za koje nema dobre hrvatske zamjene. Ako je već navedeno to, trebalo je navedenu tvrdnju i oprimiti.

4.1.8. Onomastika i nazivlje

Onomastika ili imenoslovlje jest dio leksikologije, odnosno leksikološka poddisciplina koja proučava imena. Onomastiku se najčešće dijeli na dva područja: jedno se odnosi na imena ljudi (antroponimija), a drugo na zemljopisna imena (toponimija). Ponegdje se još u okviru onomastike razmatraju i imena stanovnika kontinenta ili gradova, to jest naroda (etnonimija). U hrvatskoj se tradiciji, navodi Brozović Rončević (2010: 37), onomastika oduvijek smatrala jezikoslovnom disciplinom, a isto vrijedi i za toponomastiku kao njezinu bitnu sastavnicu koja se u prvome redu bavi zemljopisnim imenima. Međutim, zemljopisna imena predmet su znanstvenoga istraživanja ne samo jezikoslovlja već i geodezije, geografije, kartografije, povijesti, arheologije, demografije i drugih znanosti, ali toponomastika u njihovim istraživanjima ima status pomoćne znanstvene discipline. Drugim riječima, ako se obrađuju npr. zemljopisna imena na nekome području, nužno je uzeti u obzir povijesni kontekst i geografske činjenice. Iz toga proizlazi da je imenoslovlje interdisciplinarna znanstvena disciplina.

U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* navodi se sljedeće: „Svi se članovi imena ljudi, naselja i država pišu velikim početnim slovom. Ostalim zemljopisnim imenima piše se samo prvi član u imenu velikim početnim slovom (i naravno i drugi ako je sam po sebi vlastito ime)“ (Čubrić 2014: 75). Ta je informacija nezgodno sročena i učenici je vjerojatno neće

jasno shvatiti. Kao primjer navest ću hrvatski grad Biograd na Moru. Ako bi učenici slijedili autoričino objašnjenje, vrlo lako bi mogli zaključiti da bi „more“ u nazivu „Biograd na Moru“ trebalo ići malim slovom jer „more“ nije vlastito ime. Također, valjalo bi napomenuti da se vlastita imena ne trebaju sastojati samo od imenica što je vidljivo u primjeru *Hrvatsko zagorje*.

Što se tiče antroponomastike, konkretno hrvatskih imena, u udžbeniku *Fon-Fon 4* autorice su koristile Samardžijin prikaz temeljnih slojeva iz kojih ona potječu. To su slavenski sloj, kršćanski sloj, sloj hrvatskih narodnih imena, imena orijentalnog podrijetla, sloj posuđenih imena te sloj pomodnih imena. Podjela prezimena također je prikazana kao i kod Samardžije (usp. Samardžija 1995: 62–64).

Budući da je riječ o udžbeniku za strukovne škole, *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* ne sadrži poglavlje o onomastici, ali mu je dodano nastavno gradivo o nazivlju. Pod tim pojmom podrazumijeva se sustav naziva koji se upotrebljavaju u određenom području. Njega pak proučava znanost koja se zove nazivoslovlje, odnosno terminologija. I ona se, kao i onomastika, ne može smatrati jedinstvenom znanstvenom granom, već je također interdisciplinarna jer koliko pripada jezikoslovlju, toliko pripada i području čije termine proučava. Nov termin može nastati na različite načine, a to su: preuzimanje iz stranog jezika, npr. *kompjutor* (iako je sve češći termin *računalo*), zatim tvorbom (*perilica*, *tipkovnica*) te uporabom domaće riječi u novome značenju (*tijelo/vrat gitare*). Ono što je za očekivati od novih termina jest to da se poštuju pravopisne, gramatičke i leksičke norme, ali i da budu u koraku s razdobljem u kojem nastaju, tj. da prate razvoj tehnike i znanstvena postignuća. Također, i ovdje vrijedi pravilo da domaći termin ima prednost pred stranim.

4.1.9. Frazeologija

Dok je u udžbeniku *Fon-Fon 4* frazem ustaljena veza najmanje dviju punoznačnih riječi koje se upotrebljavaju kao cjelina, u *Učimo hrvatski jezik 4* i *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* on je ponajprije jezična jedinica sastavljena od više članova. Kad je frazeologija u pitanju, svi se autori analiziranih udžbenika slažu da je taj naziv ima dva značenja. Kao prvo, frazeologija je dio leksikologije koji proučava frazeme. Kao drugo, ona podrazumijeva i ukupnost frazema nekog jezika, npr. hrvatska frazeologija.

Da bi frazem bio frazem, mora zadovoljiti neke uvjete. Iako su autori preuzeli uvjete iz Samardžijina udžbenika (1995: 84), pojednostavili su i saželi navedeno. Ponajprije, ističe se u udžbenicima *Fon-Fon 4* i *Učimo hrvatski jezik 4*, da bi neka veza leksema postala frazem mora se sastojati od najmanje dviju punoznačnih riječi (u udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* navedeno je da se sastoji od najmanje dviju riječi, bez napomene odnosi li se to na punoznačne i (ili) nepunoznačne riječi). Nadalje, svaki član nekog frazema mora imati svoj ustaljeni oblik. Svako izostavljanje pojedinog člana ili njegovo izmjenjivanje nije dopušteno jer se tako gubi postojanost veze njegovih članova. Dobar primjer dan je u udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4*: frazem *zasukati rukave* podrazumijeva 'primiti se posla', 'prionuti na posao'. Međutim, ako se koji sastavni dio promijeni, to više nije frazem, npr. *zasukati nogavice*. Tom promjenom gubi se stabilna, ustaljena veza riječi. Također, valja imati na umu da se riječi unutar frazema ne trebaju doslovno shvaćati. Njihovo je značenje često preneseno, stoga kada netko kaže da je „ustao na lijevu nogu“, vrlo vjerojatno misli na to da je loše raspoložen.

U svim analiziranim udžbenicima navedeno je da se frazemi, između ostalog, dijele na frazemske rečenice i frazemske sintagme. Što se tiče udžbenika *Učimo hrvatski jezik 4*, to je jedina podjela, stoga će se ostatak analize ovoga dijela odnositi na preostala dva udžbenika.

Kada se govori o značenju, frazem, kao i riječ, može imati dva ili više značenja. U tom slučaju govori se o frazemskim višeznačnicama te o, češćim, frazemskim jednoznačnicama. Spomenuvši značenje, treba se dotaknuti i semantičkih odnosa među frazemima. Ako frazemi imaju slično značenje, govori se o frazemskim sinonimima (istoznačnicama). No ako frazemi imaju suprotna značenja, govori se o frazemskim antonimima, npr. *spor kao puž – brz kao zec*. Tom podjelom završena je podjela unutar udžbenika *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4*, što znači da se ostatak analize tiče udžbenika *Fon-Fon 4*. Osim spomenutih podjela, u ovom udžbeniku nadodane su još dvije podjele. Prva se odnosi na frazeme koji se određuju prema središnjoj punoznačnici. Drugim riječima, vrstom riječi kojoj pripada određena središnja punoznačna riječ određuje se značenje. U tom slučaju razlikuju se imenični frazemi (*figa u džepu*), glagolski (*pokazati zube*), pridjevni (*brz kao munja*) te priložni (*navrat-nanos*). Druga podjela jest podjela frazema prema podrijetlu. To je prilično „otvorena“ skupina frazema i da ne postoji jedinstvena podjela. Kao primjeri su dani biblijski frazemi, nacionalni, frazemi antičkog podrijetla, frazemi iz književnih djela ili oni koji su vezani uz različite ljudske djelatnosti itd. Svaka navedena skupina bez ikakvih bi problema mogla imati nekoliko podskupina, npr. frazemi iz književnih djela mogu se podijeliti na frazeme iz hrvatske književnosti, francuske, njemačke itd.

Bitno je da učenici prepoznaju frazem te da ga mogu svrstati prema osnovnim kriterijima, a ako žele saznati nešto više o njima, mogu se poslužiti *Hrvatskim frazeološkim rječnikom*.

4.1.10. Tvorba riječi

Tvorba riječi „znanstvena je leksikološka poddisciplina koja proučava načine, modele i tipove postanka riječi“ (Čubrić 2014: 104), odnosno „proučava pravila, načine oblikovanja i sredstva za oblikovanje novih riječi na temelju već postojećih“ (Dujmović Markusi/Pavić-Pezer 2014: 95). Kada se govori o tvorbi riječi, obično ju se promatra ili kao dio leksikologije ili kao dio morfologije. O tome je pisao i Branko Kuna (2006: 165) objasnivši tvorbu riječi kao „poveznicu između (fleksijske) morfologije i leksikologije kojoj je zadaća opisati kako se morfemi udružuju u riječ, odnosno opisati koje se tvorbene jedinice i obrasci primjenjuju u nastanku riječi. Zbog sličnih značenjskih zakonitosti i svojstava te činjenice da je ona jedan od načina proširivanja leksičkog sustava, tvorba se riječi određuje i kao dio leksikologije.“ Ta činjenica objašnjena je samo u *Učimo hrvatski jezik 4* uz napomenu da „u tvorbi riječi slaganjem morfema nastaje nova riječ, leksem, a u morfologiji samo drugi oblik.“ Što se tiče same obrade ove nastavne jedinice, očigledne su neke razlike počevši od broja stranica posvećenih tom gradivu. U udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* ovome je gradivu posvećeno šest stranica, u *Učimo hrvatski jezik 4* četrnaest stranica, dok se u *Fon-Fonu 4* ona proteže na trideset dvije stranice. U tvorbi mora postojati osnovna riječ od koje se polazi, stoga se nju naziva osnovicom, tj. osnovnom riječju. Ona riječ koja nastaje kao rezultat tvorbe naziva se tvorenica. Ti pojmovi temelj su tvorbe riječi i kao takvi prikazani su u svim analiziranim udžbenicima. Da bi se mogla odrediti tvorbena osnova, treba se poslužiti tvorbenom preoblikom. Drugim riječima, osnovica i tvorenica trebaju se dovesti u tvorbenu vezu. Onaj dio koji im je zajednički jest tvorbenu osnovu.

Ustvrdivši da riječ u nekom jeziku može nastati posuđivanjem iz drugog jezika, dolazi se do činjenice da ona može nastati i tvorbom riječi. Ako se želi utvrditi i odrediti kako je određena riječ nastala, treba je tvorbenom analizom raščlaniti na manje dijelove – tvorbene sastavnice. One podrazumijevaju tvorbenu osnovu, prefiks, sufiks i interfiks. Sada kada je određen temelj, mogu se analizirati i tvorbeni načini. U hrvatskoj se literaturi obično spominje šest osnovnih tvorbenih načina: sufiksalna tvorba, prefiksalna tvorba, prefiksarno-sufiksna

tvorba, slaganje, složeno-sufiksna tvorba i srastanje. U udžbeniku *Učimo hrvatski jezik 4* autorica navodi dva tvorbena postupka, a to su izvođenje i slaganje. Pod izvođenjem se misli da način tvorbe kada nova riječ nastaje od jedne osnove. Ono uključuje sufiksnu, prefiksnu i prefiksno-sufiksnu tvorbu. Slaganje je način tvorbe u kojoj nova riječ nastaje od dviju osnova. Ovdje se ubrajaju slaganje, srastanje i složeno-sufiksna tvorba. U udžbeniku *Fon-Fon 4* također su navedena dva osnovna tvorbena načina, a ostalih šest načina navedeno je neovisno o njima. U udžbeniku *Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4* ne spominju se izvođenje i slaganje. U daljnjem osvrtu neće biti analizirani svi tvorbeni načini već samo one za koje smatram da se u njima pojavljuju neke nedoumice.

Prefiksna tvorba podrazumijeva tvorbeni način u kojem se ispred tvorbene osnove dodaje prefiks ili predmetak. Autori navode da su najčešći prefiksi prijedlozi, niječice *ne* i *ni* te *naj*. No ono što je ovdje pomalo sporno jest činjenica spada li zaista prefiksna tvorba u slaganje. Dok autori udžbenika *Fon-Fon 4* i *Učimo hrvatski jezik 4* to jasno navode, Babić (1986: 33) navodi sljedeće: „Zbog gramatičke posebnosti prijedloga i niječnice, zbog toga što mnogi prefiksi i nisu samostalne riječi (npr. čisti prefiksi kao *pra-*, *pro-*, *nuz-*, *raz-*) i što oni koji jesu često u tvorenici nemaju značenja koje imaju kao samostalne riječi, npr. *omalen*, *nagluh*, *načuti*, *naslušati se*, *popiti...*, smatra se da prefiksna tvorba ide u izvođenje, a ne u slaganje.“ Da je tomu tako, svjedoči i *Gramatika hrvatskog književnog jezika*. U njoj se prvi puta u hrvatskome jeziku prefiksna tvorba ne smatra slaganjem, što se objašnjava činjenicom da „prefiks modificira samo leksičko značenje osnovne riječi, ali ne potire njezinu “morfološku narav“, tj. ne mijenja vrstu riječi ispred koje se nalazi“ (Barić i sur. 1990: 201). Nedoumice zbog nejasnog razgraničenja tvorbenih načina javljaju se i kad su u pitanju složene i sraslice. Autori analiziranih udžbenika uglavnom su suglasni oko toga da je slaganje tvorbeni način, no njihove se definicije razlikuju u navođenju vrsta sastavnica:

Tablica 5.

Analizirani udžbenik	Nazivi sastavnica složene
<i>Fon-Fon 4</i>	dvije tvorbene osnove
<i>Učimo hrvatski jezik 4</i>	dvije osnove
<i>Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost 4</i>	dvije punoznačne riječi

Prema tabličnom prikazu može se zaključiti da iako se u definicijama pojavljuju različite vrste sastavnica, ipak možemo govoriti o složenicama nastalim slaganjem dviju punoznačnih (tvorbenih) osnova/riječi. No za razliku od njih, za sraslice se ne može reći da se sastoje od

punoznačnih riječi. Dok je za složenice bitan spojnik *-o-* koji povezuje dvije tvorbene osnove, za sraslice možemo reći da su nastale spajanjem dviju sastavnica bez spojnika *-o-* od kojih prva može biti ili osnova ili riječ, a druga je nužno riječ. Mihaljević i Ramadanović (usp. nav. dj. 1979: 200) objašnjavaju da ti elementi ne moraju biti punoznačni (npr. *u + oči > uoči*) te da ne vrijedi načelo da drugi element određuje vrstu riječi sraslice (npr. *u + mjesto > umjesto*). Takvo objašnjenje dano je i u udžbeniku *Fon-Fon 4*.

5. Zaključak

Cilj je rada bio povezati znanja s područja tekstne lingvistike i leksikologije te na odabranim četirima srednjoškolskim udžbenicima za nastavu hrvatskoga jezika prikazati i usporediti kako je obrađena leksikologija.

S obzirom na brzinu svakodnevnih promjena udžbenik (više) nije samo skup otisnutih slova na papiru, nego zbroj raznih sadržaja koji su prvenstveno usmjereni na učeničke vještine, njihovo razumijevanje pročitano, brzinu razmišljanja i usvajanja novih znanja, ali i drugih osobnih kvaliteta s kojima će učenici utjecati na svoju budućnost i svijet oko sebe. Određenjem udžbenika kao tekstne vrste nastojala sam objasniti da je jedinstvena klasifikacija tekstnih vrsta teško ostvariv cilj jer osim što su sami po sebi vrlo složeni fenomeni, s novim komunikacijskim potrebama njihov se broj mijenja.

Na teorijski dio rada nadovezuje se istraživački dio, odnosno analiza udžbenika za nastavu hrvatskoga jezika za četvrti razred srednje škole u kojima je naglasak bio na leksikološkom području. Udžbenik Marka Samardžije analiziran je zasebno jer je, kao prvi srednjoškolski udžbenik leksikologije, poslužio kao predložak drugim autorima za njihove udžbenike. Ostali udžbenici analizirani su usporedno, počevši od njihovih općenitih obilježja koja sadržava svaki udžbenik pa do pojedine analize svake nastavne jedinice. Autori su se držali propisanog *Nastavnog plana i programa*, ali njihov pristup, definicije i sama obrada nastavnoga gradiva razlikuje se od cjeline do cjeline. Usporedbom nastavnoga gradiva može se zaključiti da koliko god se čini da je područje leksikologije jasno definirano i da ne postoje odstupanja i nedoumice, ovo je istraživanje potvrdilo da su još neke stvari unutar leksikologije nerazjašnjena, stoga ne čudi što neka pitanja nisu do kraja razrađena.

Iako ova analiza predstavlja samo jedan dio onoga što se još može istražiti, ono kao zanimljiva i opširna tema može biti dobar poticaj za daljnja istraživanja.

6. Sažetak

Rad se bavi srednjoškolskim udžbenicima hrvatskoga jezika za četvrti razred u kojima je obrađena leksikologija. U prvom dijelu rada navode se osnovna obilježja leksikologije kao jezikoslovne discipline, a potom i njezina obrada u nastavi hrvatskoga jezika. Budući da je udžbenik polazišni predmet istraživanja, u radu se daje prikaz udžbenika kao nastavnog sredstva koji (još uvijek) stoji u središtu nastavnog procesa. Poštujući *Udžbenički standard te Nastavni plan i program*, udžbenik (p)ostaje nezamjenjivo nastavno pomagalo koje bi učenicima trebalo olakšati učenje, a nastavnicima rad. Promatran sa stajališta tekstne lingvistike, udžbenik se smatra tekstnom vrstom jer zadovoljava načela tekstualnosti.

Drugi dio rada čini komparativna analiza kojom se propituje koliko se podudara, odnosno razlikuje nastavno gradivo unutar četiriju analizirana udžbenika te koliko su (ne)jasne definicije i primjeri za koje autori smatraju da su dobri i primjereni. Obradom leksikologije u udžbenicima hrvatskoga jezika dolazi se do terminoloških razlika i nedosljednosti unutar istih udžbenika što samo govori o činjenici da bi se jezikoslovci i autori udžbenika trebali dogovoriti i usuglasiti oko jezičnih nedoumica.

Ključne riječi: leksikologija, tekstna lingvistika, srednjoškolski udžbenici, analiza, istraživanje.

Key words: lexicology, text linguistics, secondary school textbook, analysis, research.

7. Bibliografija

Korpus udžbenika

1. Dujmović Markusi, Dragica - Pavić-Pezer, Terezija (2014). Fon – Fon 4, udžbenik hrvatskoga jezika za četvrti razred gimnazije, Zagreb: Profil
2. Hudeček, Lana - Mihaljević, Milica - Pilić, Josip (2001). Hrvatski jezik IV. Udžbenik za IV. razred gimnazije, Zagreb: Profil
3. Hudeček, Lana – Mihaljević, Milica – Pilić, Josip – Mesić, Blanka (2003). Hrvatski jezik, jezično izražavanje i književnost IV. Zagreb: Profil.
4. Samardžija, Marko (1995). Leksikologija s poviješću hrvatskoga jezika. Zagreb: Školska knjiga.

Literatura

1. Babić, Stjepan (1986). Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Zagreb: JAZU – Nakladni zavod *Globus*.
2. Badurina, Lada (2008). Između redaka : Studije o tekstu i diskursu. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada
3. Barić i sur. (1990). Gramatika hrvatskoga književnog jezika. Zagreb: Školska knjiga.
4. Bratanić, Maja (1994). Leksikologija i leksikografija. *Filologija*, 22 – 23, 235-244.
5. Brozović Rončević, Dunja (2010). Toponomastičko nazivlje između jezikoslovlja i geografije. *Folia onomastica croatica* 19, 37-46.
6. Bušljeta, Rona (2010). Didaktičko-metodička analiza odobrenih gimnazijskih udžbenika povijesti za drugi razred u školskoj godini 2008/2009. *Kroatologija* 1, str. 43–56.
7. De Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang (2010). Uvod u lingvistiku teksta (prev. Nikolina Palašić), Zagreb: Disput
8. Glovacki Bernardi, Zrinjka (2004). O tekstu. Zagreb: Školska knjiga.
9. Horvat, Marijana – Mihaljević, Milica (2007). Analiza osnovnoškolskih I srednjoškolskih udžbenika i priručnika hrvatskoga jezika. *Lahor*, 4. 151-169.
10. Ivanetić, Nada (2003). Uporabni tekstovi. Zagreb: Zavod za lingvistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
11. Kast, Bernd - Neuner, Gerhard (1994). Zur Analyse, Begutachtung und Entwicklung von Lehrwerken für den fremdsprachlichen Deutschunterricht. Berlin: Langenscheidt.

12. Katalog obveznih udžbenika i pripadajućih dopunskih nastavnih sredstava za osnovnu školu, gimnazije i srednje strukovne škole u školskoj godini 2010./2011. i 2011./2012. (2010), Zagreb: Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. <www.mzos.hr> (28.11.2015.)
13. Katičić, Radoslav (1992). Novi jezikoslovni ogledi. Zagreb: Školska knjiga.
14. Kuna, Branko (2006). Nazivlje u tvorbi riječi. *Filologija*, 46 - 47, 165 – 182.
15. Majetić, Senka (2009). Leksikologija i leksikografija: komparativni pristup. *Filologija*, 53, 93-103.
16. Matijević, Milan (2002). Udžbenik u novom medijskom okruženju. U: *Udžbenik i virtualno okruženje: zbornik radova sa znanstveno-stručnog skupa održanog 17. svibnja 2002.* (ur. Slavenka Halačev), Zagreb: Školska knjiga, 73-82.
17. Mihaljević, Milica – Ramadanović, Ermina (2006) . Razradba tvorbenih načina u nazivlju. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 32, 193–211.
18. *Nacionalni centar za vanjsko vrednovanje obrazovanja*. www.ncvvo.hr (28. 11. 2015.)
19. Nacionalni okvirni kurikulum za predškolski odgoj i obrazovanje te opće obvezno i srednjoškolsko obrazovanje. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa. www.mzos.hr (pregled: 28. 11. 2015.)
20. Pandžić, Vlado (1996.) Metodološke (metodičke) značajke programa hrvatskoga jezika za gimnazije i strukovne škole, *Nastavni vjesnik*, 12–26.
21. Petrović, Bernardina (2005). Sinonimija i sinonimičnost u hrvatskome jeziku, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
22. Pišković, Tatjana (2013). Skripta s kolegija *Leksikologija*. Dostupno na Omegi. (pregled: 28. 11. 2015.)
23. Rosandić, Dragutin (1993). Novi metodički obzori. Zagreb: Školske novine.
24. Rosandić Dragutin – Rosandić Irena (1996). Hrvatski jezik u srednjoškolskoj nastavi. Zagreb: Školske novine.
25. Silić, Josip – Pranjković, Ivo (2005). Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta. Zagreb: Školska knjiga.
26. Simeon, Rikard (1969). Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva. Zagreb: Matica hrvatska.
27. Škiljan, Dubravko (1997). Granice teksta, *Tekst i diskurs: Zbornik radova* (ur. Marin Andrijašević i Lovorka Zergollern-Miletić). Zagreb: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 9-17.

28. Težak, Stjepko (1991). Hrvatski naš svagda(š)nji. Zagreb: Školske novine.
29. Težak, Stjepko (1996). Teorija i praksa nastave hrvatskoga jezika 1, Zagreb: Školska knjiga.
30. *Zakon o udžbenicima za osnovnu i srednju školu*, Narodne Novine, 27/2010.
www.nn.hr

8. Životopis

Rođena sam 22. listopada 1990. u Zagrebu. Nakon završene osnovne škole (OŠ Markuševac) upisala sam Žensku opću gimnaziju Družbe sestara milosrdnica s pravom javnosti u Zagrebu. Preddiplomski jednopredmetni studij kroatistike na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu upisala sam 2009. Nakon završetka preddiplomskog studija 2013. godine upisala sam diplomski jednopredmetni studij kroatistike nastavničkoga smjera. Kako sam za vrijeme studiranja lektorirala slikovnice i seminarske radove te davala instrukcije iz hrvatskoga jezika, odabirem jezičnu temu diplomskoga rada *Obrada leksikologije u srednjoškolskim udžbenicima hrvatskoga jezika* koji pišem u siječnju 2016. godine kod izv. prof. dr. sc. Bernardine Petrović s Katedre za hrvatski standardni jezik Odsjeka za kroatistiku Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.